

Arhanghelul acestei lumi: legionarismul ca religie politică

Chioveanu, Mihai

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Chioveanu, M. (2007). Arhanghelul acestei lumi: legionarismul ca religie politică. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 7(3), 555-582. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56095-5>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0>

Arhanghelul acestei lumi

Legionarismul ca religie politică

MIHAI CHIOVEANU

„Sunt altele [mișcări, n.a.] cari au mai mult decât un program, au o doctrină, au o religie... Dacă omul de program sau de doctrină își slujește cu oarecare interes programul, legionarii sunt oamenii unei mari credințe pentru care stau gata oricând să se jertfească”

Corneliu ZELEA CODREANU

În ciuda numărului uriaș de studii ce i-au fost dedicate, fascismul, poate cel mai dezbătut fenomen politic din istoria modernă, lasă încă multora impresia unui labirint cu numeroase intrări și cu ieșiri diferite. Comprehensive în marea lor majoritate, „portretele fascismului” nu reușesc să integreze absolut toate aspectele și cazurile într-un tot unitar. Încât, la mai bine de șase decenii de la dispariția fascismului clasic de pe scena politică europeană, specialiștii în domeniu nu reușesc să ajungă la un consens atunci când se pune problema definirii fascismului generic. O posibilă explicație constă în faptul că, pe lângă colecția de idei și atitudini contradictorii ce compun matrixul fascist, istoricii, sociologii, politologii se văd obligați să ia în calcul nu doar cazurile centrale (fascismul italian și național-socialismul german), supracercetate, ci și acele *abortive fascisms*, adesea văzute ca marginale, exotice, aberante. Cazul fascismului românesc, „fanatic”, „anarhic și violent”, „mistic” și „(quasi)religios”, „inconsistent” și cu toate acestea extrem de popular este în acest sens unul dintre cele mai des invocate. Îngrijorător – sau măcar frustrant pentru cei ce se ocupă cu studierea acestui caz de fascism european, fascinant prin complexitatea sa – este faptul că ciorchinele de atribute sus-amintite tinde să țină loc de paradigmă¹.

În paralel cu articularea unui număr semnificativ de teorii asupra fascismului, dintre care cea a „contrarevoluției metapolitice” dezvoltată de Ernst Nolte în 1963, cea a fascismului ca „produs al dezintegrării democrației liberale” elaborată de Juan Linz în 1975 și cea a lui George L. Mosse din 1979, ce vede în fascism o „revoluție politico-culturală” sunt doar cele mai „populare”, literatura occidentală a continuat să se rezume în cazul legionarismului la evidențierea acelor elemente ce compun excepționalismul său: antisemitismul obsesiv, anticomunismul, cultul morbid și atavic al morții, ideea de sacrificiu etc., multe dintre acestea fiind adesea relaționate cu misticismul de tip ortodox al mișcării. Astfel, în recenta și de altfel excelentă sa lucrare *The Anatomy of Fascism*, Robert Paxton face sumare referințe la cazul românesc – redus la mesianismul său religios-extatic și la apetitul exagerat pentru asasinarea evreilor și a politicienilor burghezi – pe care îl consideră ilustrativ

¹ Ernst Nolte se arată fascinat de complexitatea cazului românesc, ce combină trăsături prefasciste cu elemente de fascism radical. V., Ernst NOLTE, *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, Holt Rinehart & Winston, New York, 1965, p. 193. Din nefericire, majoritatea cercetătorilor occidentali se vor opri doar asupra trăsăturilor prefasciste ale legionarismului.

doar în măsura în care, prin comparație, îl poate ajuta pe istoric să scoată în evidență diferențele substanțiale dintre fascisme marginale și cazurile centrale¹.

Ar fi nedrept să susțin faptul că întreaga literatură occidentală dedicată legionarismului ar fi la fel de superficială în evaluări. Nu pot însă să nu constat inserarea în cele mai cunoscute analize a unor formule succinte și extrem de percutante, dacă țin cont de judecăți de valoare precum cea de mai sus. Amintesc aici doar pe cele uzitate de Henry Roberts, „reacție emoțională și evanghelică la ordinea existentă”²; Eugen Weber, „mișcare creștină de tip chiliastic, mai curând medievală decât fascistă, modernă”³; Zeev Barbu, „mișcare mesianic salvaționistă, aflată în faza tranziției de la o mișcare religioasă la una politică”⁴ și Mariano Ambri, care include legionarismul, mult prea religios, jertfelnic și legat de creștinismul românesc în categoria „fascismelor false”⁵. Exemplele ar putea continua, formulele folosite fiind cu atât mai izbitoare cu cât lucrările își pierd din caracterul academic în favoarea celui jurnalistic: „mișcare fascistă obscurantistă, mistică și criminală”, „mișcare religios-militară”, „mișcare criminală românească, o religie a morții, cu celebrarea mistică a riturilor sângeroase și a sacrificiilor omenești”⁶.

Studii de dată mai recentă, precum cele semnate de Armin Heinen și Francisco Veiga reușesc în bună măsură să depășească bariera „specificului românesc”, a excepționalismului mișcării legionare și să desprindă eticheta de „aberant” de pe acest caz de fascism⁷. Cu toate acestea, fascinația față de câteva dintre trăsăturile exotice ale legionarismului se dovedește a fi mult prea puternică, atâta timp cât autori precum Stanley G. Payne și Roger Eatwell continuă să vorbească în anii 1990 despre Garda de Fier ca despre o mișcare religioasă, spirituală și transcendentă, condusă de un lider mistic-religios, pentru care obiectivele politice tipic fasciste rămân marginale⁸, transformând legionarismul într-un caz paradigmatic de fascism clerical⁹. Am spus fascinație pentru că, de exemplu, în cazul lui Eatwell,

¹ V., Robert PAXTON, *The Anatomy of Fascism*, Penguin Books, London, 2005, pp. 20, 79, 97.

² Henry L. ROBERTS, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Archon Books, New York, 1969, pp. 231-232.

³ Eugen WEBER, *Varieties of Fascism. Doctrines of Revolution in the 20th Century*, Van Nostrand, New York, 1964, p. 96. V. și Eugen WEBER, „Romania”, în Hans ROGGER (ed.) *The European Right*, University of California Press, Berkeley, 1966, pp. 523-524.

⁴ Zeev BARBU, „Romania”, în S. J. WOOLF (ed.), *European Fascism*, Lowe and Brydon Ltd, University of Reading, London, 1968, pp. 156-160.

⁵ Mariano AMBRI, *I falsi fascismi, Ungheria, Jugoslavia, Romania, 1919-1945*, Jouvence, Roma, 1980, pp. 13-14.

⁶ Isac CHIVA, „À propos de Mircea Eliade. Un témoignage”, *Le Genre Humain*, 26 noiembrie 1992, p. 106; Franco CARDINI, „Postilla tardiva a Renzo de Felice”, *Diorama Letterario*, 83, iunie 1985, p. 28; Cesare SEGRE, „De la Dumézil la Eliade: lungul marș al mitului în cămașă neagră”, în Claudio MUTTI, *Penele Arhanghelului. Intelectualii Români și Garda de Fier*, trad. Fl. Dumitrescu, Editura Anastasia, București, 1996, pp. 137-138.

⁷ Armin HEINEN, *Legiunea Arhanghelului Mihail. O contribuție la problema fascismului internațional*, trad. C. și D. Eșianu, Humanitas, București, 1999; Francisco VEIGA, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, trad. M. Ștefănescu, Humanitas, București, 1995.

⁸ Stanley G. PAYNE, *A History of Fascism, 1914-1945*, UCL, London, 1996, p. 280.

⁹ Roger EATWELL, „Reflections on Fascism and Religion”, în A. PEDAHZUR, L. WEINBERG (eds.), *Religious Fundamentalism and Political Extremism*, special issue of *Totalitarian Movements and Political Religions*, vol. 4, n. 3, 2003, p. 154. Pentru o definiție și un scurt istoric al conceptului de fascism clerical v. Walter LAQUER, *Fascism. Past, Present, Future*, Oxford University Press, Oxford, 1996, p. 147. Termenul de „clerico fasciști” este folosit pentru prima dată în 1920 de câțiva activiști catolici care susțin ideea unei sinteze între catolicism și fascism. În anii 1930 termenul începe însă

care preia și oarecum dezvoltă ideile lui H.R. Trevor-Roper¹, argumentele sunt puține, uneori inexacte și adesea scoase din context: importanța Bisericii Ortodoxe în istoria românilor și a ortodoxiei în structurarea identității lor naționale; numele patronului mișcării, Arhanghelul Mihail; câteva formule precum „socialism național creștin” folosită de Codreanu sau cea a „Reconcilierii României cu Dumnezeu” ca țel suprem al Legiunii, reiterată de Mircea Eliade în 1937; imaginea romantică a legionarilor călare și îmbrăcați în costume naționale, intrând în sate, îngenunchind și rugându-se, jurând înaintea lui Dumnezeu și în fața țăranilor (alegători) – care văd în ei reîncarnări sau măcar trimiși ai Arhanghelului – să-și ducă până la capăt lupta sfântă pentru binele țării²; cultul morții și al sacrificiului; numărul mare de preoți intrați în rândurile organizației; „Omul nou” legionar; profetia, ce nu se regăsește în gândirea creștin-ortodoxă și nici în tradiția religioasă românească, a învierii colective a Neamului în ziua *Judecării de Apoi* etc. Tot acest ciorchine de atribute prefasciste și imagini stereotipice și stereotipic folosite îl conduc totuși pe Eatwell la concluzia că Legiunea „Arhanghelul Mihail” nu poate fi pe deplin acceptată în Panteonul fascist³. Întrebarea, neformulată direct, pe care Eatwell și mulți alți istorici occidentali par să și-o pună și la care din păcate nu par a găsi un răspuns viabil este următoarea: *Cum a fost posibilă nașterea unei mișcări fasciste de succes – dacă putem totuși vorbi de fascism – într-o țară înapoiată, agrară, balcanică și ortodoxă precum România?!*

Chiar dacă reprezintă mai curând excepții, există totuși istorici precum Roger Griffin care subliniază faptul că, deși creștin zelos, Corneliu Zelea Codreanu rămâne în primul rând un politician militant și un lider fascist ce „pare a-și fi ascuțit dinții ideologici într-un mediu ultra-naționalist și nu neapărat creștin”, pervertind o îndelungată tradiție apocaliptică creștină doar pentru a da putere de mit și a-și legitima viziunea naționalistă seculară: renașterea și regenerarea națiunii sale în urma distrugerii dușmanilor desemnați ai acesteia, a evreilor și a comuniștilor în primul rând, odată cu și prin victoria mișcării sale – politică în ciuda numelui – al cărei țel nu este atât restaurarea purității credinței creștine, cât salvarea poporului român din vortexul și mizeria în care l-a împins democrația liberală⁴. La o concluzie asemănătoare ajunge și sociologul american Michael Mann care, dincolo de *credo*-ul național-socialist creștin al lui Codreanu din anii 1920, de retorica, ritualurile și structura asemănătoare celor tipice pentru sectele religioase militante, vede în Garda de Fier un partid politic paramilitar cu funcție purificatoare, cu doctrină

să capete sens peiorativ, fiind asociat cu fanatismul politic, naționalismul extrem și intoleranța religioasă a mișcărilor fundamentaliste din lumea islamică.

¹ H.R. TREVOR-ROPER, „The Phenomenon of Fascism”, în S. G. WOOLF (ed.), *Fascism in Europe*, Methuen, London, 1981, p. 26. Roper este primul care vorbește despre legionarism ca fascism clerical, mai puțin secular, în schimb mai radical decât alte fascisme, cu pronunțat caracter religios și prin urmare mai curând autoritar-conservator prin natura sa.

² Fascinația față de acest portret romantic, preluat necritic de numeroși autori, i se datorează lui Nagy-Talavera. V., Nicholas NAGY-TALavera, *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania*, Hoover Institution Press, Stanford, 1970, pp. 344-345. Interesant mi se pare faptul că nimeni nu sesizează contrastul vădit dintre această „poză” haiducească și la fel de fascinanta imagine a formațiilor legionare în *regalia* tipic fascistă defilând prin București cu ocazia funeraliilor lui Moța și Marin.

³ Roger EATWELL, „Reflections on Fascism...cit.”.

⁴ Roger GRIFFIN, „Fascism”, în Brenda BRASHER (ed.), *Encyclopedia of Fundamentalism*, Berkshire Reference Works, Massachusetts, 2002, p. 197 ș.u.

inspirată din revoluționarismul fascist al epocii, al cărui obiectiv îl reprezintă salvarea națiunii și redarea demnității unei Români puternice a viitorului¹.

Confruntată cu excepționalismul și caracterul specific al fascismului românesc², intelectualitatea românească a încercat la rândul ei să analizeze și să definească relația complexă dintre fenomenul legionar și ortodoxie (unii autori au preferat formula creștinism românesc) pe de o parte și cea dintre Garda de Fier și Biserica Ortodoxă Română (BOR), pe de altă parte. Contemporanii legionarismului, fie ei inamici politici, intimi ai mișcării, disidenți sau „observatori imparțiali” s-au mulțumit însă, de regulă, să facă trimiteri pasagere la această problemă și, eventual, să emită sentințe. Lucrețiu Pătrășcanu vorbește despre o subordonare și exploatare în scop politic, de către Garda de Fier, a religiei și despre fundamentarea noului naționalism pe *ortodoxism* – parte integrantă a doctrinei legionare și, alături de alte elemente religioase subordonate comandamentelor politice, componentă ce a asigurat fascismului românesc un caracter specific³. Dumitru Micu este și mai tranșant, reducând religiozitatea legionară la rolul de simplu element de strategie și tactică politică⁴. Alexandru Șafran amintește de existența unor „urme de misticism creștin ortodox” în ideologia legionară, pierdute printre numeroasele elemente împrumutate din fascism și nazism⁵, în timp ce Mihail Stelescu îl acuză în *Cruciada românismului* pe Codreanu că s-a folosit de valorile morale creștine și credința oarbă, dar sinceră a legionarilor pentru a-și crea propriul mit⁶. În memoriile sale, scrise imediat după război, Nichifor Crainic vorbește despre mistificarea barbară a creștinismului, dar și a naționalismului de către „tovărășia de sânge” a Legiunii, ce a balcanizat numele României⁷, Legiune pe care Emil Cioran o etichetează injurios drept „sectă dementă”, nicidecum un partid politic, pentru care splendoarea morții valora mai mult decât ideea redeșteptării naționale⁸. Nu în ultimul rând, chiar dacă abia după 1989, Petre Țuțea încadrează legionarismul între mișcările ce practicau în epocă un „naționalism absolut, impracticabil și greu suportabil”, fără a uita însă să-l distingă de „fascismul italian ateu” și de „păgânul nazism”. Aparent paradoxal, după un scurt episod de introspecție critică asupra trecutului, în care condamnă atât violența și fanatismul mișcării, cât și atragerea preoților în Garda de Fier și indirect compromiterea ortodoxiei și a Bisericii, Țuțea revine asupra religiozității specifice legionarismului, pe care îl traduce în termenii unei „revoluții creștine”, spirituale, veritabilă prin comparație cu „tehnicile insurecționale de preluare a puterii” practicate de celelalte fascisme⁹.

¹ Michael MANN, *Fascists*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. 266-267.

² Personal cred că paternitatea acestor trăsături aparține în primul rând mediilor românești și nu celor occidentale.

³ Lucrețiu PĂTRĂȘCANU, *Problemele de bază ale României*, Editura Socec, București, 1944, pp. 242-243.

⁴ Dumitru MICU, „Gândirea și gândirismul”, citat în Radu IOANID, *The Sword of the Archangel: Fascist Ideology in Romania*, Columbia University Press, Boulder, New York, 1990, p. 148.

⁵ Alexandre SAFRAN, „Un tison arraché aux flammes”. *La communauté juive de Roumanie: 1939-1947*, Stock, Paris, 1989, p. 59, citat în Claudio MUTTI, *Penele Arhanghelului...cit.*, p. 8.

⁶ Mihai STELESCU, „Cazul satanei naționaliste”, *Cruciada românismului*, nr. 31, 11 iulie 1935.

⁷ Nichifor CRAINIC, *Zile albe-zile negre*, Editura Gândirea, București, 1991, pp. 282-283 ș.u.

⁸ Emil Cioran, citat în Claudio MUTTI, *Penele Arhanghelului...cit.*, p. 81.

⁹ 321 *de vorbe memorabile ale lui Petre Țuțea*, prefată de Gabriel LIICEANU, Humanitas, București, 1993, pp. 63, 94-95.

Între 1948 și 1989, istoriografia românească a evitat să se pronunțe în legătură cu problematica mai sus amintită. Dincolo de unele sensibilități ce ar fi putut fi rănite de astfel de abordări, ceea ce a contat enorm în această ecuație a fost faptul că „prioritățile” istoricilor de partid, de regulă singurii ce aveau voie să se pronunțe asupra acestui subiect, erau altele decât înțelegerea fenomenului legionar. De altfel, fascismul românesc, „coloană a V-a a fascismului italian și a nazismului”, putea fi interpretat doar în conformitate cu dogma marxist-leninistă¹. Astfel încât teza de doctorat a lui Radu Ioanid, publicată abia în 1990 în SUA – pentru că autoritățile comuniste de la București nu erau de acord cu apariția ei în România² – este singura lucrare notabilă care atinge acest subiect. Din păcate, nici Ioanid nu-și dezvoltă analiza asupra religiozității fascismului românesc. Mistic, ca de altfel toate fascismele, de un misticism asemănător celui al Bisericii și inspirat din ortodoxie, legionarismul, subliniază Ioanid, deși dă naștere unei forme de fanatism religios, nu se arată deloc indiferent față de sfera politicii – ortodoxismul nealterându-i natura fascistă, ci influențând mai curând ritualurile și liturgia politică a Gărzii de Fier decât doctrina acesteia, suficient însă „pentru a induce acea stare de receptivitate necesară manipulării maselor”³. La concluzii asemănătoare ajunge în lucrarea sa din 1991 și istoricul israelian de origine română Leon Volovici, care ne oferă imaginea complexă a unei mișcări fasciste ce include o puternică componentă mistico-religioasă de tip creștin, dar deloc indiferentă față de politică, de ideea de cucerire a puterii și creare a unui stat etnocratic⁴. Dincolo de formulele seducătoare folosite din abundență de intelectualii legionari și simpatizanții mișcării (misticism, primat spiritual, eshatologie, înviere, mântuire etc.), Volovici identifică, în urma unei lecturi atente, adesea în palimpsest, teme tipice discursului fascist european precum: nevoia de ierarhie, ordine și autoritate, primatul crezului politic în fața gândirii critice, triumful mitului politic, setea revoluționară și mitul politic al renașterii și regenerării națiunii⁵.

În ultimul deceniu și mai ales în ultimii ani, pe fondul democratizării politice și în special al deschiderii academice, relația dintre legionarism și creștinism și raporturile dintre Gardă și Biserică au început să intre și în atenția istoricilor (mai ales a celor tineri) din România⁶. Interesant în acest context este faptul că, de exemplu, Dragoș Zamfirescu, deși familiarizat cu dezbaterile și lucrările din Occident privind posibilitatea de a aborda fascismul ca religie politică, preferă să insiste asupra specificului ortodox al ideologiei legionare, pe care îl consideră definitoriu și prin intermediul căruia explică succesul la mase al mișcării⁷. Conștient sau nu, Zamfirescu exagerează caracterul religios al mișcării românești, pe care îl pune în

¹ V., Mihai CHIOVEANU, *Fețele fascismului: politică, ideologie și scrisul istoric în secolul XX*, Editura Universității din București, București, 2005, pp. 295-321.

² *Ibidem*, pp. 242-243. Motivele pentru care lucrarea este refuzată la tipar sunt numeroase, însă cel mai mare obstacol îl reprezintă perspectivele „eretice” ale autorului.

³ Radu IOANID, *The Sword of the Archangel...cit.*, pp. 21, 134, 139.

⁴ Leon VOLOVICI, *Nationalist Ideology and Antisemitism. The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Pergamon Press, New York, 1991, pp. 82-83, 85.

⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁶ Munca „de pionierat” o face Zigu Ornea. V., Zigu ORNEA, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundația Culturală Română, București, 1996. Nu mă opresc asupra acestei lucrări pentru că ea este mult prea cunoscută și a fost îndelung discutată.

⁷ Dragoș ZAMFIRESCU, *Legiunea Arhanghelului Mihail de la mit la realitate*, Editura Enciclopedică, București, 1997, pp. 55, 76.

antiteză cu caracterul secular al fascismului italian și al nazismului¹, sugerând indirect dificultatea integrării legionarismului în marea familie fascistă europeană. Pentru a-și întări argumentația și a sublinia caracterul specific, unicitatea legionarismului, Zamfirescu nu uită nici să scoată în evidență cultul morții, nemaintâlnit la alte fascisme, mistica martirajului, procesiunile la locuri istorice și morminte, ritualurile cu puternică coloratură locală, ortodoxă². Florin Müller este și el tentat să insiste asupra caracterului religios al mișcării legionare, dar analizează sa este mult mai nuanțată și echilibrată, mai ales atunci când discută problema raporturilor dintre Garda de Fier și Biserica Ortodoxă³. Mai mult, excepționalismul fascismului românesc nu mai este dublat la Müller de caracterul aberant al ideilor, atitudinilor, practicilor legionare. Un ultim exemplu – și cel mai fericit – îl oferă studiul din 2004 al lui Constantin Iordachi. Mistica ultranaționalismului, charisma liderului și a mișcării, religiozitatea legionară sunt analizate și de către Iordachi ca trăsături ideologice specifice Gărzii de Fier. Însă, spre deosebire de marea majoritate a autorilor, Iordachi nu izolează aceste componente ale complexului sincretism ideologic legionar de altele, tipic fasciste. Fenomenul românesc scapă astfel, la finalul analizei lui Iordachi, de eticheta de fascism periferic și hibrid religios⁴.

Departate de a fi epuizată, problematica raporturilor dintre legionarism și religie, respectiv Biserica, ar putea profita de momentul actual, prielnic datorită interesului general al cercetătorilor față de raporturile dintre Biserica și politică, chiar dacă vizate în acest sens sunt în primul rând perioada comunistă și cea postcomunistă. Teza culturii politice antidemocratice a românilor, asociată apartenenței lor la spațiul ortodox și la cultura religioasă generată de creștinismul răsăritean ar merita verificată nu doar în contextul postcomunismului⁵, ci și în cel al interbelicului românesc⁶. Din perspectiva legionarismului, problema cea mai stringentă – ce și-ar putea găsi un prim răspuns – constă în faptul că asocierea sa cu ortodoxia a dus doar la orientalizarea, bizantinizarea și balcanizarea acestui fenomen politic. Încă și mai grav este faptul că această metamorfozare contribuie direct și indirect la sanitarizarea fascismului românesc⁷.

¹ *Ibidem*, p. 56. Fascismul italian și nazismul sunt tratate de către autor ca „noi religii seculare”.

² *Ibidem*, pp. 60-62.

³ Florin MÜLLER, *Metamorfoze ale politicului românesc, 1938-1944*, Editura Universității din București, București, 2005, pp. 70, 122-124.

⁴ Constantin IORDACHI, *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the „Archangel Michael” in Interwar Romania*, Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, Trondheim, 2004, pp. 9, 163-164.

⁵ Pentru o analiză critică a acestei teze în cazul perioadei postcomuniste v. Dragoș PETRESCU, „Despre vocația democratică a «țărilor ortodoxe»”, *Sfera Politicii*, VII, nr. 69, 1999, pp. 6-9.

⁶ Am aici în vedere tendința unor autori, tot mai vizibilă în ultima perioadă, de a asocia și chiar explica eșecul democrației românești interbelice, nașterea legionarismului și, prin extrapolare, chiar Holocaustul din România prin existența unui fundamentalism ortodox generator de naționalism extrem și xenofobie. Asocierea devine cu atât mai seducătoare cu cât, printr-un minim paralelism, se poate ajunge ușor și la ideea renașterii acestor pericole în România postcomunistă. V., Jean ANCEL, „Pogromul de la București: influențe germane, reacții interne și repercusiuni asupra politicii regimului fascist față de evrei”, în George VOICU (ed.), *Violență și teroare în istoria recentă a României*, Editura Universitară, București, 2006, pp. 21-38. V. și Gina PANĂ, „Ipostaze ale terorii. Atacul asupra iudaismului”, în *ibidem*, pp. 50-52. Și, în același volum, intervenția lui Liviu Rotman de la p. 120.

⁷ Legionarii au încercat constant, după 1944, în baza aceleiași asocieri, să-și sanitarizeze ideologia și mișcarea. Evaluarea lor, pozitivă de această dată, a folosit același argument și a

Comparat adesea cu secularul fascism italian și cu nazismul, păgân și științific, legionarismul a fost catalogat drept fascism mistic religios și/sau mișcare religioasă. Mulți dintre autorii care au făcut acest lucru nu au luat în calcul faptul că au ajuns să compare atitudinea unei mișcări față de religie și Biserică cu politica unor regimuri față de aceleași. Cu atât mai puțin au avut în vedere o analiză comparativă a legionarismului cu alte mișcări fasciste „marginale”. Deși o cât de rapidă trecere în revistă a unora dintre aceste cazuri ar fi condus la infirmarea, fie și numai parțială, a „specificului” religios al legionarismului. În fond, granița dintre creștinism și fascism este la fel de neclară la Falanga spaniolă și Rex-ul belgian, iar fascismul croat și cel slovac par a se inspira din creștinism și legitima prin Biserica Catolică. Mișcarea lui Léon Degrelle, catolic practicant și susținător al Bisericii, chiar dacă nu se bucură de sprijin din partea clerului înalt din Belgia, își începe cariera ca organizație religioasă de tineret, pentru a se transforma ulterior în mișcare de protest îndreptată împotriva *establishment*-ului politic¹. Mișcarea lui Hlinka în Slovacia și Ustaōa croată beneficiază de sprijinul și prezența numeroasă a clericilor ultranaționaliști și, nu în ultimul rând, includ și transformă elemente religioase în părți constitutive ale ideologiei lor². Tendința este una generală în epocă și privește nu doar fascismele central-est europene, de vreme ce Oswald Mosley admite după război faptul că British Union of Fascists s-ar fi putut bucura de un succes substanțial dacă s-ar fi inspirat mai mult din creștinism³.

O reinterpretare a religiozității legionare din perspectiva largă a raporturilor dintre fascism și religie, respectiv Biserică se impune astăzi cu atât mai mult cu cât, pe fondul revizuirii din ultimii 20 de ani a tuturor teoriilor despre fascism, istoriografia occidentală a început să ia tot mai serios în discuție și caracterul religios, creștin al fascismului italian și al nazismului⁴. Revizionismul a avut în vedere acele prime evaluări ale autorilor interbelici, conservatori în marea lor majoritate, ce ajungeau la concluzia că fascismul italian și mai ales nazismul s-au plasat propagandistic în linia tradiției creștine, dar au rămas mișcări seculare, anticreștine și/sau păgâne prin excelență. Ceea ce a atras în mod deosebit atenția a fost faptul că rolul concepțiilor religioase în structurarea ideologiei fasciste, a atitudinii față de marxism, liberalism, evrei, homosexualitate a fost minimalizat de către acești contemporani, redus la cel de ingrediente necesare articulării unor postere de succes în alegeri, apelul la elemente religioase fiind văzut ca o dovadă a cinismului și a oportunistismului de care au dat dovadă liderii acestor mișcări⁵. Nici măcar argumentul

exploatat aceleași prejudecăți. Natura creștină, națională, morală și a-politică a legionarismului, lipsit de trăsături fasciste, este menită să ofere Legiunii o șansă minimă de a se reabilita în ochii societății românești și a Istoriei. Ștefan Palaghiță, Faust Brădescu și Constantin Papanace sunt doar câțiva dintre autorii ce nu pregetă să facă apel la formule de tipul „profet ca basileii Bizanțului”, „mare creștin și mare educator”, „meta-uman”, „gigant cu voință divină”, atunci când vorbesc despre C. Z. Codreanu și încearcă să evidențieze „linia creștină a mișcării sale religioase”.

¹ Walter LAQUER, *Fascism...*cit., p. 43.

² *Ibidem*, p. 44.

³ *Ibidem*, p. 147.

⁴ Richard STEIGMAN GALL, *The Holy Reich. Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 3.

⁵ John CONWAY, *The Nazi Persecution of the Churches*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1968, pp. 15-16, 140. V. și Fritz STERN, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of Germanic Ideology*, Doubleday, New York, 1965, pp. xxii-xxv și George L. MOSSE, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, Cornell Paperbacks, Ithaca, 1991, p. 80 ș.u.

forte al conflictului permanent, al antagonismului instituțional și ideologic dintre creștinism și fascismul/nazismul ateu și anticlerical și nu în ultimul rând persecuțiile la care au fost supuși preoții catolici și pastorii luterani¹, invocate de către autorii interbelici, nu mai părea de neclintit. Marea surpriză avea să o constituie mișcarea nazistă și mai apoi regimul nazist al primilor ani, ce s-au bucurat de sprijinul a numeroși teologi, pastori și luterani practicanți, ce au văzut în național-socialism o mișcare creștină sau măcar urmând preceptele creștinismului².

Comparat cu secularul fascism italian, aflat în rivalitate și conflict cu Biserica Catolică și cu catolicismul³, din care se inspiră pe alocuri și de unde importă mimetic caracterul liturgic al ceremoniilor, câteva dintre simboluri și tipul de investiție psihologică a „convertitului”, legionarismul este fără îndoială religios. Nu atât obiectul venerării le diferențiază pe cele două, cât faptul că fascismul nu cere ajutorul și nici nu permite amestecul Bisericii în politică, tendința fascismului mussolinian de a seculariza spațiul public pentru a sacraliza statul fascist fiind extrem de pronunțată⁴. Însă politica regimului din Italia interbelică, de neutralizare a Bisericii Catolice – ca principal competitor – și încercarea de a-i uzurpa poziția și rolul de centru moral și referință spirituală a maselor pe care vrea să le convertească la noua sa religie seculară, indică doar un puternic caracter anticlerical⁵, nu neapărat și profund antireligios, al fascismului⁶. În linii generale se poate spune că puțini intelectuali fasciști, de regulă marginali, precum Julius Evola, s-au declarat public anticreștini și și-au permis să condamne deschis creștinismul ca sursă a bolșevismului și a decadentei, să atace Pactul de la Lateran și să vorbească despre incompatibilitatea dintre fascism și creștinism și necesitatea de a-l înlocui pe „Dumnezeu Omul” cu un „Om-Dumnezeu”⁷. Altfel, se poate spune că fascismul a încercat să penetreze religia creștină, componentă fundamentală a identității mării majorități a locuitorilor peninsulei, pe care nu a reușit însă niciodată să o înlocuiască cu noua sa religie politică de tip mazzinian și nici măcar să o neutralizeze⁸.

¹ John CONWAY, *The Nazi Persecution...*cit.

² Richard STEIGMAN GALL, *The Holy Reich...*cit., p. 7.

³ Pentru conflictul dintre fascism ca religie politică (după unii autori civilă) și religia tradițională catolică și pentru opoziția intransigentă a Bisericii Catolice la revoluția fascistă din Italia v. Emilio GENTILE, *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*, Harvard University Press, Cambridge, 1996, pp. 2-3. V. și George L. MOSSE, *The Fascist Revolution*, Howard Fertig, New York, 1999, p. 45.

⁴ Mabel BEREZIN, *Making the Fascist Self. The Political Culture of Interwar Italy*, Cornell University Press, Ithaca, 1997, pp. 27-33.

⁵ R.J.B. BOSWORTH, „Fascist Society: Totalitarian Modernization or Peasant Male Catholic Tradition”, în IDEM, *The Italian Dictatorship*, Arnold, New York, 1998, pp. 144-145. Pactul de la Lateran a reușit să pună capăt stării de „război rece” dintre Vatican și statul italian. Mussolini a rămas un anticlerical convins, în timp ce Biserica a continuat să se opună cu succes secularizării și modernizării fasciste, mai ales în sud și în zonele rurale. Cu toate acestea, fascismul ca ideologie și regim au fost considerate mai puțin nocive decât comunismul, socialismul, nazismul și chiar capitalismul liberal. La rândul său, regimul fascist a preferat după 1929 să ajungă la o formă de acomodare cu Biserica, abia în faza radicalizării ajungându-se la un nou conflict, pe fondul eforturilor făcute de regim de a controla sau măcar limita influența Bisericii și a organizațiilor catolice asupra societății. V. și R.J.B. BOSWORTH, *Mussolini's Italy. Life Under the Fascist Dictatorship, 1915-1945*, The Penguin Press, New York, 2006, pp. 3, 15, 54-55, 80, 187, 196-197, 203, 231.

⁶ Mabel BEREZIN, *Making the Fascist Self...*cit., pp. 50-53.

⁷ Julius EVOLA, „Fascism before the Euro-Christian Peril”, în Jeffrey T. SCHNAPP, *A Primer of Italian Fascism*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2000, pp. 286-287.

⁸ Mabel BEREZIN, *Making the Fascist Self...*cit., pp. 41-50.

Comparația cu nazismul, științific și păgân, a întărit și mai mult imaginea legionarismului ca fascism atipic prin religiozitatea sa. Studii de dată recentă indică însă faptul că atât păgânismul, cât și caracterul științific și ateu al nazismului sunt în mare măsură prejudecăți populare în mediile academice, exponenții „Noii religii nordice” și cei ce își propun înlocuirea creștinismului cu noua religie seculară a partidului, cu național-socialismul devenind figuri centrale și influente în NSDAP abia după preluarea puterii în 1933 și mai ales după 1937¹. Aceleași studii indică faptul că, înainte de 1933 și în primii ani de după instaurarea regimului, cei mai mulți dintre membrii mișcării naziste și ai SA cred în misiunea lor de mântuitori ai națiunii germane, creștine și alese, în renașterea și regenerarea apocaliptică a acesteia, fără însă a încerca să o impună ca obiect al adulării în locul lui Dumnezeu. Partidul nu își propune în acei ani înlocuirea Bisericii cu Statul-Biserică și nici eliminarea acestui puternic rival instituțional, cât transformarea sa în potențial aliat ideologic. Cum mulți dintre naziști nu sunt nici antireligioși și nici anticlericali, nu se poate vorbi inițial nici măcar despre o încercare de a evita un conflict cu Biserica din Germania. Coliziunea dintre Biserica Catolică, prea „internaționalistă și iudaizată” după gustul unora dintre naziști, iminentă după 1933, nu duce însă și la o deteriorare a raporturilor cu Biserica luterană, centrul spiritual al credinței naziste mutându-se de la Ierusalim la Wittenberg și abia mai târziu și definitiv la Nürnberg². Acest lucru nici nu ar fi fost posibil în primii ani, de vreme ce nu există un consens în privința religiei naziste și a elementelor religioase constitutive și reprezentative ale nazismului. Discursul evanghelist al SA și al liderilor NSDAP, nu puțini dintre ei creștini practicanți, este în continuare plin de referințe la Dumnezeu și Isus salvatorul, mântuitorul, luptătorul, primul arian și antisemit etc., iar mulți dintre teologii, pastorii și studenții în teologie, luterani în marea lor majoritate, continuă să adere la mișcare, pentru că văd în nazism, ca și în creștinism, o doctrină a luptei și cred că a-și servi poporul și Patria nu diferă prin nimic de serviciul în slujba lui Dumnezeu și a Bisericii³. La rândul lor, mulți dintre naziștii primilor ani susțin că viziunea lor asupra lumii și ideologia partidului (antisemitismul, anticomunismul, ideea renașterii naționale etc.) sunt inspirate din preceptele etice și sociale ale creștinismului original, necorupt de către evrei și cler⁴. Astfel încât despre nazism se poate spune că a reprezentat nu doar rezultatul unei morți nietzscheene a lui Dumnezeu într-o societate secularizată, ci și o formă radicală de preservare a Divinității împotriva acestei societăți, fie ea liberală sau comunistă⁵.

Prin urmare, se poate spune că fascismul, spre deosebire de stalinismul ateu, profund anticreștin, nu și-a permis și în unele cazuri nici nu și-a propus să ignore cu desăvârșire factorul religios, încercând totodată să evite un conflict deschis și direct cu Biserica, mai ales în țările unde aceasta juca un rol important în societate⁶. La fel de adevărat este însă și faptul că, în cazul fascismelor ajunse la putere, cooperarea pe termen lung între regim și Biserică nu a fost posibilă datorită tendințelor totalitare și radicalismului politic fascist, cât și a diferențelor fundamentale dintre doctrina Bisericii și cea fascistă⁷. Puse în balanță, cele câteva elemente și

¹ Richard STEIGMAN GALL *The Holy Reich...cit.*, pp. 218-219.

² Walter LAQUER, *Fascism...cit.*, p. 42.

³ Richard STEIGMAN GALL, *The Holy Reich...cit.*, pp. 145-148.

⁴ *Ibidem*, pp. 118-140, 189.

⁵ *Ibidem*, p. 12.

⁶ Walter LAQUER, *Fascism...cit.*, p. 151.

⁷ *Ibidem*, pp. 44-45.

trăsături comune celor două (antiiluminismul, antiliberalismul, antisemitismul, colectivismul, zelul misionar etc.) au cântărit mai puțin decât dorința noului Cezar de a domina și de a-și impune integral viziunea holistică asupra lumii, chiar și cu prețul de a rupe orice punți cu tradiția¹.

Specificul religios al legionarismului este pus oarecum sub semnul întrebării în urma unei astfel de raportări la celelalte cazuri de fascism european. Nici excepționalismul său nu se susține decât în măsura în care Legiunea este singura mișcare de tip fascist apărută într-o țară cu populație majoritar ortodoxă. Altfel, în ciuda pronunțatei religiozități legionare, cu greu se poate spune că Legiunea ar fi sprijinit instituția Bisericii mai mult decât alte fascisme și cu atât mai puțin că BOR ar fi văzut în Legiune un aliat ideologic și politic și nicidecum un rival sau o amenințare². Dacă ar fi să luăm în calcul fie și numai „docilitatea tradițională” a BOR față de statul român modern – care îi garantează autocefalia, unitatea și poziția dominantă în fața celorlalte culte –, cât și atitudinea legionarismului, de revoltă și permanentă contestare față de acesta – legionarismul nu doar că nu este statolatric, el satanizează statul –, am realiza că, dincolo de cele câteva episoade de apropiere de Garda de Fier (în care vede nu un protector, ci un promotor al câtorva dintre elementele ce compun noua sa ideologie operațională, menită a stopa erodarea capitalului său simbolic și migrarea de adepți, generată în interbelic de un val de fervoare religioasă, către alte culte și secte, mai ales neoprotestante³), BOR nu ar fi avut nici un motiv să renunțe la poziția asumată, de neimplicare în sfera publică și în cea politică. Cu atât mai puțin ar fi făcut acest lucru în favoarea Gărzii de Fier, de ale cărei revoluționarism și violență se teme și pe care le condamnă⁴.

De altfel, elementele care apropie Legiunea de Biserică și atrag simpatia BOR față de Legiune sunt doar câteva. Anticomunismul radical al Gărzii de Fier este admirat și încurajat, fiind tradus de ambele părți în termenii luptei și jertfei martirilor legionari împotriva inamicului declarat și absolut al lui Christos⁵. Prezența

¹ *Ibidem*, pp. 148-149.

² „Unii vorbesc de bine asupra lui, alții îl arată ca o organizație anarhică. Cei dintâi speră că fascismul ar lucra pentru salvarea ființei românești în contra streinismului corupt; deci ar apăra interesele neamului. Cei de al doilea spun că este organ de distrugere a ordinii și legalității în statul nostru și uzează de mijloace revoluționare; deci este o organizație dăunătoare neamului nostru”. Răspunsul patriarhului BOR la ancheta Ministerului Instrucțiunii și a celui de Război, în prima jumătate a anilor 1920, într-un moment în care Fascia Națională Română era extrem de activă propagandistic și în care alte câteva minuscule organizații importau mimetic noul model politic, nu este decât în aparență naiv. Caracterul benign, naționalist-autoritar și tradiționalist-conservator, respectiv malign, revoluționar, al fascismului, puse în balanță de către înaltul prelat, denotă faptul că la noi, ca și în Italia și în alte state europene, fascismul a promovat permanent un dublu discurs, adresându-se în paralel atât fasciștilor cât și conservatorilor, cât și faptul că mulți dintre europeni, chiar dacă nu știu, mai ales în primul deceniu, cum să-l definească și unde să-l încadreze pe acest „ultim venit” în politica europeană și cea națională, au față de el o atitudine circumspectă. V., Irina LIVEZEANU, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation-Building & Ethnic Struggle, 1918-1930*, Cornell University Press, Ithaca, 1993, p. 358.

³ Lucrețiu PĂTRĂȘCANU, *Sub trei dictaturi*, Editura Gramar, București, 1996, p. 56.

⁴ Clerul înalt a stat de regulă alături de stat și de guverne, condamnând asasinatele și făcând pe unii dintre apropiații Gărzii să spună, precum Crainic la procesul Duca, că BOR este în mâna liberalilor, „jucând un rol incalificabil în vremuri de dramă națională... slujind scopurile diabolice ale ministrului de Interne”. Fidelitatea față de stat nu dispăre nici în perioada regimului carlist și nici în perioada celui antonescian, victoria lui Ion Antonescu împotriva rebelilor fiind văzută de BOR ca o întoarcere la adevărata credință creștină și la Dumnezeu. Nichifor CRAINIC, *Zile albe-zile negre*, cit., pp. 267-269. V. și Florin MÜLLER, *Metamorfoze ale politicului...* cit., p. 133.

⁵ „Biserica și politica”, *Telegraful român*, nr. 9, 21 februarie 1937.

episodică, atât de des invocată și transformată în argument pentru sprijinul dat de Biserică Legiunii, a 200 de preoți la înmormântarea lui Moța și Marin, „eroi în Panteonul legionar” și „arhangheli uciși de balaurul bolșevic”¹ își găsește explicația în starea de spirit generată în rândul Bisericilor creștine din întreaga Europă de atrocitățile comise împotriva Bisericii și a preoților în timpul Războiului Civil din Spania. Nu doar în cazul românesc Biserica se apropie de fascismul anticomunist, ci și în Italia, unde Vaticanul nu sprijină fascismul, ci doar lupta acestuia contra comunismului².

Anticaticolismul și atitudinea ostilă față de greco-catolici ar fi un al doilea element comun important, dar valorizat diferit. Reacția Bisericii Ortodoxe este motivată de „amenințarea” (supradimensionată) reprezentată, după 1918, de catolicism și greco-catolicism la adresa primatului său³, reacție materializată în implicarea sa în procesul de redefinire a identității naționale a românilor, la care vrea să adauge dimensiunea ortodoxă pentru a contracara ascendentul greco-catolicismului⁴. Legiunea, care își asumă rolul de veritabil campion al ortodoxiei, nu ezită să le transforme în instrumente de atac la adresa partidelor și personalităților politice. Vasile Marin îl atacă pe Maniu, exponent al democrației „tincturat cu iezuitism”⁵; liberalii și mai apoi PNT-ul sunt acuzați de ostilitate față de Biserica Ortodoxă – închid biserici și nu plătesc salariile preoților –, ostilitate datorată francmasoneriei infiltrate în rândurile lor și grijii exagerate față de Biserica Catolică⁶. O altă miză pe care Legiunea nu o scapă din vedere este cea electorală, posterul bine construit de apărător al Bisericii strămoșești urmând să aducă mișcării voturile majorității ortodoxe. În acest sens Garda de Fier este dispusă chiar să plătească un anume preț (electoral), conștientă fiind că, pentru minoritățile confesionale, ca și pentru cele etnice, prin ortodoxismul său, ca și prin xenofobie, devine neeligibilă⁷.

Antisemitismul este și el invocat adesea pentru a sublinia apropierea dintre Legiune și Biserică. Eclecticul antisemitism legionar, ce combină elemente cuziste, de antisemitism științific⁸, cu antiiudaismul lui Nicolae Paulescu⁹ și elemente de antisemitism teologic oferite de Nichifor Crainic¹⁰ spune însă prea puține despre

¹ Radu IOANID, *The Sword of the Archangel...*cit., p. 147.

² R.J.B. BOSWORTH, *Mussolini's Italy...*cit., p. 260.

³ Constantin IORDACHI, *Charisma...*cit., pp. 105-112. Iordachi explică excelent contextul creat după 1918, temerile BOR și implicarea tinerilor preoți în politică, de multe ori la nivel foarte local, de unde și sunt adesea racolați de către Legiune.

⁴ V., Dragoș PETRESCU, „Despre vocația democratică...”cit., p. 8.

⁵ Dragoș ZAMFIRESCU, *Legiunea Arhanghelului Mihail...*cit., p. 97.

⁶ *Brațul de Fier*, vol. II, 9, februarie 1936, p. 2.

⁷ Armin HEINEN, *Legiunea Arhanghelului Mihail...*cit., p. 391.

⁸ Leon VOLOVICI, *Nationalist Ideology...*cit., pp. 25-26. Despre Cuza, Leon Volovici spune că se poate de explicit că a descoperit eficiența argumentelor istorice luate din teologia creștină și că astfel a devenit peste noapte un exeget al doctrinei creștine, pe care a încercat să o reformeze, transformând învățătura lui Isus într-un eficient antisemitism militant. Crainic spune despre același că era un eretic ce se inspirase din scrierile lui Houston Chamberlain, ajungând să spună că Isus era arian și să ceară eliminarea Vechiului Testament din Biblie. V., Nichifor CRAINIC, *Zile albe-zile negre*, cit., p. 286.

⁹ Despre Paulescu, Crainic avea să spună, de această dată admirativ, că a fost unul dintre cei mai complecși și eminenți doctrinari ai naționalismului și antisemitismului românesc. Nici Crainic și nici ideile sale despre lupta pe viață și pe moarte dintre români și evrei, dintre creștinismul divin și satanicul iudaism nu-l recomandă însă pe Paulescu ca teolog ortodox. V., Nichifor CRAINIC, *Ortodoxie și etnocrăție*, Editura Cugetarea, București, 1937, pp. 146-158.

¹⁰ Nichifor CRAINIC, *Ortodoxie și etnocrăție*, cit.

moștenirea ortodoxă a antisemitismului legionar. Ca și în alte cazuri (jertfa, martiriul etc.), și în cazul antisemitismului legionar avem de-a face mai curând cu concepții cuziste, național-creștine și legionare asupra creștinismului, românizat, naționalizat și instrumentalizat politic, concepții ce nu diferă fundamental de cele ale naziștilor despre creștinism, despre care am amintit mai sus.

Elementul care sugerează celor mai mulți dintre cercetători apropierea și caracterul religios al Legiunii rămâne însă prezența în rândurile mișcării a unui număr semnificativ de preoți, tineri clerici în marea lor majoritate și studenți în teologie. Ce atrage atenția și intrigă în primul rând este faptul că această prezență reprezintă un episod izolat de prozelitism și activism politic în ortodoxia românească. Altfel, ca și în cazul altor fascisme, se poate spune că mulți dintre aceștia sunt atrași de creștinismul pozitiv și de cel activ al Legiunii¹, singura mișcare politică militantă din România acelor ani, nu în ultimul rând partid politic, care insistă asupra caracterului său non-ateu și care se arată în același timp cea mai dispusă să-i integreze în rândurile sale și să-i reprezinte². Puțini dintre ei ajung însă să creadă și mai ales să afirme că „Dumnezeu este fascist”³, preferând să se limiteze la erezii propagandistice mai subtile, de tipul „orice preot adevărat este membru al Legiunii” și „legionarii sunt cei mai buni fii ai Bisericii”⁴. Astfel de formule, emise de regulă de preoți excluși de BOR din rândul clerului, au relevanță pentru istoric doar în măsura în care scot în evidență efortul legionar de a impune ideea că alianța lor cu Biserica este naturală, ei fiind servitorii cei mai loiali și devotați credinței în Dumnezeu. Parte din strategia gardistă de a-și atrage sprijinul unui aliat puternic în societatea românească, aceste eforturi țin în bună măsură de acel considerabil wishful thinking legionar, pentru că BOR nu se arată tocmai încântată de acțiunile cămășilor verzi – și cu atât mai puțin le oferă sprijinul –, Codreanu ajungând chiar să se plângă de această atitudine a Bisericii⁵.

Legionarii au cerut permanent sprijinul Bisericii și au subliniat rolul lor de apărători ai acesteia. Nu au vrut însă niciodată să se identifice în totalitate cu aceasta, Codreanu subliniind în repetate rânduri diferența dintre linia Bisericii și

¹ Mă refer la construcția de biserici și poduri, ajutorarea orfanilor și a familiilor sărace, aspectele legate de munca socială a Bisericii, la comerțul legionar „creștin” și la „Ajutorul legionar”.

² Dragoș ZAMFIRESCU, *Legiunea Arhanghelului Mihail...cit.*, p. 108. Garda atrage tineri preoți și acceptă chiar și formarea de cuiburi ale acestora. La fel de important este faptul că îi și implică politic, la alegerile din 1937, 18 din 103 candidați ai TPT fiind preoți. Doar PNC are mulți candidați din rândurile clerului, 20, în timp ce PNT are 9, iar PNL doar 2. V., Armin HEINEN, *Legiunea Arhanghelului Mihail...cit.*, p. 378. Sprijinul acordat de preoți mișcării, uneori din poziția de comandanți legionari, participarea lor la campaniile electorale, la ceremoniile și chiar acțiunile violente și asasinatele comise de către Gardă nu diferă mult nici prin amploare și nici prin motivații de cel acordat NSDAP de către la fel de numeroșii pastori protestanți ce intră în rândurile mișcării naziste (și ale SA), pe care o percep, ca și mulți dintre naziștii *kampfzeit*, ca pe o mișcare politică creștină și sincer religioasă. Pentru cazul nazismului v. Richard STEIGMAN GALL, *The Holy Reich...cit.*, p. 265.

³ I. P. PRUNDENI, „Dumnezeu e fascist”, *Porunca Vremii*, 20 iulie 1937.

⁴ Ilie IMBRESCU, *Biserica și mișcarea legionară*, Editura Cartea Românească, București, 1939, p. 201.

⁵ Radu IOANID, *The Sword of the Archangel...cit.*, p. 142. Codreanu se plângea de lipsa unui sprijin politic, electoral. În plan religios, Crainic va fi cel care va spune că „eșecul evanghelizării generației tinere și transformarea ei din reprezentantă a naționalismului creștin în monstruoasă a crimei învăluită în aer de tămâie” se datora neimplicării BOR în viața Legiunii. V., Nichifor CRAINIC, *Zile albe. Zile negre*, cit., pp. 272, 282.

cea politică a legiunii¹. Garda de Fier nu și-a dorit nici să joace rolul de *unauthorized christian auxiliary* și nici nu și-a propus să aducă la putere o teocrație². Relația ei cu BOR este una mai curând ambivalentă, marcată de neîncredere și conflicte, doar arareori, în funcție de context, ajungându-se la o minimă cooperare. BOR se arată la rândul ei mai curând suspicioasă față de „Omul nou” legionar, nu tocmai un bun creștin și român, prea violent, revoluționar, intransigent și optimist după standardele sale. Relația ei cu Garda de Fier ar putea fi tradusă cel mai bine în termenii unui *modus vivendi*, tot așa cum religiozitatea Legiunii și-ar găsi o bună traducere în formula *mimesis* distructiv³. De altfel, dincolo de temele religioase abordate de Legiune – numele acesteia, credința în Dumnezeu, mesajul milenarist, salvaționismul, cultul martirilor, folosirea abundentă a crucii și icoanelor în cadrul ceremoniilor –, ce compun laolaltă una dintre multele fețe seducătoare ale mișcării, nu puțini sunt cei care realizează în epocă faptul că liturghiile Gărzii sunt blasfemice⁴ sau, după cum spunea Polihroniade, liturghii politice adaptate condițiilor din România⁵.

Numeroase alte elemente pe care nu le-am luat în discuție, dar care au jucat un rol fundamental în ideologia și practica mistice și quasi-religioasei Gărzii de Fier⁶ au contribuit la formarea imaginii Legiunii ca mișcare religioasă. Intransigența cu care aceasta își exprimă opiniile politice, inexistentă în ortodoxie, pare a sugera însă necesitatea unei abordări diferite, a legionarismului ca religie politică, religioasă în formă și mai puțin în conținut⁷. O forță revoluționară fanatică prin excelență, ce pune pe primul loc schimbarea, legionarismul este sabia pământeană a Arhanghelului Mihail, un purtător, profet și propagator al unei noi religii⁸.

Fenomenul legionar poate fi încadrat fără dificultate în categoria fenomenelor politice de pionierat și a noilor orientări ideologice generate de Primul Război Mondial⁹, eveniment apocaliptic ce a trezit la viață fervoarea religioasă a europenilor

¹ Constantin IORDACHI, *Charisma...cit.*, p. 117.

² Structura socială a Legiunii indică mai curând intenția ei de a promova la putere o etnocratie, o tânăra elită naționalistă, charismatică. Numărul preoților în cadrul Legiunii este mic în general și insignifiant la nivelul conducerii centrale dacă avem în vedere analiza făcută de Heinen. Numărul studenților în teologie crește brusc după jumătatea anilor 1930, când Crainic vorbește despre legionarizarea corpului studențesc și transformarea lui Codreanu în „nou teolog”, dar pune acest episod pe seama psihologiei naționale, a psihozei naționaliste și a nevoii tineretului revoltat „de a crede în cineva și ceva”. Greu de spus în aceste condiții dacă reprezentanții clerului ortodox au jucat rolul unui factor de decizie sau măcar au reușit să influențeze ideologia mișcării. V., Armin HEINEN, *Legiunea Arhanghelului Mihail...cit.*, p. 366. V. și Nichifor CRAINIC, *Zile albe. Zile negre*, cit., pp. 283-285, 296-297.

³ Constantin IORDACHI, *Charisma...cit.*, p. 117. Chiar dacă nu a repudiat Legiunea în anumite momente – dar nici nu i-a luat apărarea – și a simpatizat cu naționalismul antidemocratic și antisemit al Gărzii de Fier, BOR nu a privit niciodată cu ochi buni caracterul revoluționar, s-a temut de anarhismul și violența acțiunilor și a boicotat eforturile legionarilor de a atrage în organizația lor (și de partea religiei lor politice) „soldați ai Bisericii” sau simpli credincioși.

⁴ *Ibidem*, p. 114.

⁵ Radu IOANID, *The Sword of the Archangel...cit.*, p. 143.

⁶ Chiar și cei care vrut să impună centralitatea elementului ortodox pentru legionarism au admis faptul că nu aspectele teologice ci practica, *ortopraxis*-ul, ritualurile copiate din Biserică au jucat un rol foarte important în cadrul mișcării. V., Claudio MUTTI, *Penele Arhanghelului...cit.*, p. 23.

⁷ V., Roger EATWELL, *Fascism. A History*, Vintage, London, 1996, p. 270.

⁸ Walter LAQUER *Fascism...cit.*, p. 147.

⁹ V., Robert WOHL, *The Generation of 1914*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1979.

pentru a da naștere, printre altele, pseudo-religiilor seculare ale comunismului și fascismului¹. Cu toate acestea, probabilitatea ca unii cercetători să continue să vadă în legionarism o mișcare de tip fascist, populară și violentă, bizară, mistic-religioasă, condusă de forțe tenebroase, obscurantistă, lipsită de o doctrină politică și economică clară, prin urmare mult prea diferită de fascisme clasice de succes, pe de o parte², cu care are totuși în comun câteva obiective politice, seculare, cât și ideologia de esență colectivită și ultranaționalistă³, pe de altă parte, rămâne în continuare foarte mare.

Paradoxul legionar își poate găsi totuși rezolvarea odată cu acceptarea faptului că Garda de Fier nu face altceva decât să-și sacralizeze politica, oferind românilor nu doar o nouă ideologie politică, ci și o nouă religie politică, cvasi-seculară, născută și alimentată din deziluziile și disperarea lor, pentru a le da energia de a trăi și speranță într-un nou viitor, o religie ce încapsulează spiritul european al epocii și care are prea puțin de-a face cu moștenirea ortodoxă⁴. Mai mult, abordarea legionarismului din perspectiva religiei politice ar facilita integrarea și interpretarea unitară a tuturor aspectelor ce fac din cazul românesc un fascism aberant: religiozitatea, misticismul, violența, cultul morții, ideea de sacrificiu etc. Altfel, exacerbata pentru cei mai mulți dintre istorici violența legionară, calculată, limitată și politică din perspectiva lui Michael Mann⁵, de tip sorelian și cu funcție terapeutică pentru Nicolae Roșu⁶, fanatică și inutilă atât din punct de vedere secular cât și religios pentru Nichifor Crainic⁷, arhanghelică din perspectivă legionară⁸; ideea de sacrificiu pe altarul Patriei, al cărei rol excepțional constă în întărirea coeziunii interne a Legiunii, legionarii căzuți în luptă nefiind altceva decât exemple lumești pentru camarazii lor și martiri ai cauzei legionare⁹, jucând un rol similar celui jucat de Horst Wessel în cadrul *Sturm Abteilung*¹⁰; cultul morții, obsesiv la Codreanu și Moța, ce repugnă unui Mihail Polihroniade și face pe mulți români să

¹ Michael BURLEIGH, „National-Socialism as A Political Religion”, *Totalitarian Movements and Political Religions*, vol. 1, no. 2, 2000, p. 7.

² Alexandra LAIGNEL-LAVASTINE, *Cioran, Eliade, Ionesco. Uitarea Fascismului*, trad. I. Mavrodin, Editura Est, București, 2004, pp. 122, 126, 131-132.

³ *Ibidem*, pp. 120-121, 130.

⁴ Amestec perfect dozat de ideologie fascistă cu teme și atitudini religioase, Legiunea nu reprezintă o mișcare religioasă deghizată în mantie politică. Religiozitatea sinceră a liderilor și a multora dintre adepți îi conferă putere în măsura în care își găsește un corespondent în sentimentul religios al maselor și/sau reușește să impună imaginea Legiunii ca instrument ales al unei puteri mai presus de măririle lumești, servind unor scopuri sacre.

⁵ Michael MANN, *Fascists*, cit., pp. 268-269.

⁶ Constantin IORDACHI, *Charisma...cit.*, p. 143.

⁷ Nichifor CRAINIC, *Zile albe. Zile negre*, cit., pp. 282-283.

⁸ C.Z. Codreanu își eliberează soldații de orice constrângeri morale vorbind despre funcția purificatoare a violenței și a asasinatului. Un păcat de moarte din punct de vedere al Bisericii și al conștiinței creștine a legionarului, care urmează totuși calea pământească, crima duce la pierderea sufletului unui individ, dar îl salvează pe cel colectiv al națiunii. Urmând aceeași logică, Constantin Noica va spune că lovitura dată evreilor, nedreaptă și prin urmare chinuitoare pentru legionari, își găsește justificarea atât timp cât este făcută în numele României de mâine și a adevărului legionar. V., Constantin IORDACHI, *Charisma...cit.*, p. 145. V. și Constantin NOICA, „Între parazitul dinafară și parazitul dinăuntru”, *Vremea*, XI, nr. 523, 30 ianuarie, 1938.

⁹ Dan BOTTA, „Pentru cultul morții”, *Sfarmă Piatră*, II, nr. 27, 28 mai 1936. V. și Radu GYR, *Sfântă tinerețe legionară*, citat în Florin MÜLLER, *Metamorfoze ale politicului...cit.*, p. 123.

¹⁰ Michael BURLEIGH, *The Third Reich. A New History*, Pan Books, London, 2001, pp. 118-119.

vorbească în 1940 despre Statul Național Funerar¹, riscă să rămână tot atâtea enigme neelucidate din labirintul legionar.

Cel mai bun exemplu în acest sens îl constituie episodul funeraliilor lui Moța și Marin, despre care Crainic spune ironic că au fost transformați în „moaște naționale”². Departe de a fi o expresie a religiozității ortodoxe a legionarilor, desfășurându-se după un scenariu identic cu cel al funeraliilor organizate de naziști în 1936 pentru Wilhelm Gustolf, acestea pot fi văzute ca o materializare a cultului eroilor martiri căzuți pentru Patrie și națiune, ale cărui origini pot fi identificate în perioada Revoluției Franceze și care atinge apogeul în perioada Primului Război Mondial³. Codreanu, care obișnuia să viziteze mausoleele ridicate în cinstea soldaților români căzuți în Primul Război Mondial, cunoscător al simbolisticii acestor ceremonii cât și al puterii de seducție exercitată de ideea morții transcendente, tradițional-religioasă și în același timp modernă și politică, nu face altceva decât să exploateze – nu cinic – momentul, transformându-i pe cei doi în „martiri și cruciați”, „făuritori de religie națională” și obiect de cult al Legiunii. Dimensiunea religioasă, creștină, nu lipsește nici în acest caz, marșul funerar fiind și unul al învierii, pentru că cei doi martiri se sacrificaseră în numele lui Isus și al creștinismului, pe care îl transformă din „literă moartă” în „doctrină a luptei”, luptând împotriva puterilor întinericului precum Arhanghelul împotriva lui Lucifer⁴. „Adormiți pentru totdeauna pe frontul de la Majadahonda întru apărarea Mântuitorului”, cei doi, „cei mai buni copii ai Neamului” dați lui Dumnezeu nu devin însă sfinți, ci „fundament peste veacuri pentru viitoarele măriri românești”⁵, soldați ai unei revoluții ce și-au adus contribuția la victoria spiritului creștin⁶.

Religia politică, ca model interpretativ⁷, chiar dacă nu poate explica decât parțial fascismul și aderența maselor la acesta, are marele merit de a conduce la eliminarea unui deficit ce ține de încăpățânarea istoricului de a traduce într-un limbaj rațional și secular inclusiv elemente ce țin prin excelență de irațional și religios, chiar cu asumarea riscului de a nu înțelege sau, în cel mai fericit caz, de a nu putea să surprindă și reprezenta prin intermediul textului spiritul epocii pe care o descrie.

Spre deosebire de omul de știință actual, mult prea preocupat de acuratețea conceptelor folosite și de caracterul neutru al acestora, contemporanii apariției pe scena politică europeană a comunismului și a fascismului erau mai curând atenți la impactul acestora asupra individului și a condiției umane, la transformările morale produse de cele două la nivelul societății. Cum vocabularul politic în uz părea

¹ Constantin IORDACHI, *Charisma...cit.*, p. 134. Repetatele deshumări și înhumări, adăvurate ceremonii publice, nu sunt însă decât prilej de readucere în atenția publicului a martiriului legionar, de celebrare a victoriei și de rutinizare a charismei liderului, prin nimic diferite de rituurile și ceremoniile din Italia lui Mussolini și al Treilea Reich. De altfel, impresia mea este aceea că stilul este importat de la marile modele.

² Nichifor CRAINIC, *Zile albe. Zile negre*, cit., p. 282.

³ George L. MOSSE, „Fascism and the French Revolution”, în IDEM, *The Fascist Revolution*, cit., pp. 16-19.

⁴ Mircea ELIADE, „Ion Moța și Vasile Marin”, *Vremea*, nr. 472, 24 ianuarie 1937.

⁵ „Jurământul gradelor legionare pe trupurile lui Moța și Marin”, 12 februarie 1937, în *Legiunea pentru supraviețuirea ființei naționale*, Editura Fundației Buna Vestire, București, 1993, p. 81.

⁶ Mircea ELIADE, „Comentarii la un Jurământ”, *Vremea*, nr. 476, 21 februarie 1937.

⁷ V., Phillipe BURRIN, „Political Religion. The Relevance of a Concept”, *History and Memory*, vol. 9, 1997, pp. 321-349. V. și Roger GRIFFIN, *The Nature of Fascism*, St. Martin's Press, New York, 1991, pp. 26-29.

insuficient și imperfect, ei nu ezită nici să inventeze concepte noi, nici să apeleze la metafore, ajungând să vorbească despre aceste fenomene politice ca despre religii seculare, civile sau politice¹. Tema este însă curând abandonată în favoarea altora și nu revine în atenția istoricilor decât în anii 1990, pe fondul relaxării politice și intelectuale generate de prăbușirea URSS și al reluării dezbaterii asupra naturii dictaturilor secolului XX din perspectiva ideologiei, odată epuizate sau căzute în desuetudine abordările materialiste și cele structuraliste. Religiiile politice ca obiect de studiu se bucură acum de atenția cuvenită printre istorici și de succes la public², chiar și autori celebri, precum Robert Paxton, ce se arătaseră sceptici față de eventuala contribuție teoretică și metodologică a conceptului la înțelegerea fascismului ajungând să accepte, prin analogie și la un nivel foarte general, faptul că fascismul, ca și religia, mobilizează indivizi în jurul unor ritualuri și cuvinte sacre, predică adevăruri absolute și ultime, pretinde și obține de la adepți dedicarea totală și, nu în ultimul rând, pedepsește pe eretici și necredincioși. Poate și mai important, admit faptul că fascismul se inspiră masiv din cultura religioasă a societății pe care încearcă să o penetreze și că, în consecință, religia politică ar putea totuși să spună câte ceva despre fascism ca mișcare și ca regim, mai ales în primii ani de după preluarea puterii, ai „acomodării” cu societatea³.

Din perspectiva legionarismului, sugestivă este raportarea lui Roger Griffin la conceptul de religie politică. La începutul anilor 1990, Griffin neagă utilitatea acestuia și spune că ideea de mit politic este suficientă pentru a analiza și înțelege fascismul, o formă de „crez politic” fundamentat pe un „ultranaționalism populist de tip palingenetic”⁴. După mai bine de un deceniu, Griffin revine asupra teoriei sale, admite că în practică multe dintre manifestările fascismului seamănă izbitor cu cele ale mișcărilor și regimurilor bazate pe forme fundamentaliste de religie și definește fascismul ca formă modernă, secularizată, de milenarism, o religie politică și formă utopică de extremism revoluționar, nu în ultimul rând ca variantă revoluționară de naționalism modern ale cărui ideologie, politici, tactici și acțiuni au la bază viziunea unei elite asupra renașterii națiunii într-o nouă ordine, postliberală, proces în cadrul căruia statul național și/sau grupul etnic majoritar vor elimina „forțele decadenței și dezintegrării” pentru a da naștere în final unei noi, regenerate, „comunități armonioase de destin”⁵. Cazul legionarismului a jucat un rol esențial în structurarea noii perspective a istoricului britanic asupra fascismului ca religie politică.

Comparat cu fascismul italian statolatric și secular, legionarismul, religios și cu ideologie radical antistatală, poate fi ușor catalogat drept atipic⁶. Dacă luăm însă în calcul rolul charismatic al liderului, ceremoniile și simbolurile cvasireligioase, folosirea abuzivă a unor termeni religioși (credință, martiriu, sacrificiu, misiune, salvare, mântuire etc.) meniți a-i sacraliza politicile, a legitima violența

¹ V., Konrad HEIDEN, *The Führer*, Castle Books, New York, 2002; Victor KLEMPERER, *I Shall Bear Witness. The Diaries of Victor Klemperer 1933-1941*, 2 vol., Random House, New York, 1998-99; Eric VOEGELIN, *Political Religions*, E. Mellen Press, Lewiston, New York, 1986.

² V. succesul de care se bucură revista academică *Totalitarian Movements and Political Religions*, în care publică constant Michael Burleigh, Emilio Gentile și Roger Griffin.

³ Robert PAXTON, *The Anatomy of Fascism*, cit., pp. 213-214.

⁴ Roger GRIFFIN, *The Nature of Fascism*, Pinter, London, 1991, p.196.

⁵ IDEM, „Fascism”, în Brenda BRASHER (ed.), *Encyclopedia of Fundamentalism*, Berkshire Reference Works, Massachusetts, 2002, pp. 197-205.

⁶ V., Michael MANN, *Fascists*, cit., p. 247.

folosită în apărarea națiunii, a implementa viziunea maniheistă asupra luptei contra dușmanilor ce trebuiesc eliminați și a întări credința în misiunea asumată, de a triumfa asupra societății și a o purifica de decadența burgheză¹, perspectiva pare să se schimbe. La fel stau lucrurile și în cazul în care ne raportăm la misiunea educațională încredințată de fascism statului sacralizat – asumată în cazul nostru de către mișcarea legionară, urmând totuși în cele din urmă a fi transferată Statului Național Legionar –, aceea de a „transforma mentalitatea, caracterul, obiceiurile italianului de rând, pentru a da naștere în final unui Om nou, membru credincios și angajat al cultului fascist”². Exemplele ar putea continua. În fond, mitul legionar al revoluției naționale, spirituale și morale, consacrată prin sacrificiul regenerativ al martirilor nu are în sine nimic specific românesc, nefiind altceva decât o expresie târzie a naționalismului radical de sorginte mazziniană, sursă seminală centrală pentru fascismul italian. Nici filosofia politică codrenistă, a faptei ca ideologie supremă, a primatului acțiunii asupra programului și discursului politic, creații ale hulitei democrații parlamentare³, nu este specifică legionarismului, ci aparține tuturor mișcărilor fasciste europene, mai ales în faza pionieratului politic⁴ – sursa fiind de această dată ideea soreliană a mitului politic, singurul capabil să inspire activitatea revoluționară, determinându-i pe indivizi să acționeze și nu să gândească⁵. La fel de ușor putem observa faptul că lucrarea *Cărticica Șefului de Cuib*, catehismul legionar, pe care Nae Ionescu o compara cu *Exercițiile Spirituale* ale lui Ignățiu de Loyola, nu diferă de regulamentul milițiilor fasciste italiene⁶, mai ales dacă ne raportăm la acel *puritan host* ce atrăgea în mod special atenția lui Eugen Weber⁷. Religiozitatea mai pronunțată a legionarismului ar putea fi și ea tradusă în termenii unui „răspuns la provocările unei secularizări incomplete” și ca încercare de a umple golul creat de acest proces⁸, sau ca modalitate de a capacita și exploata devoțiunea membrilor unei mișcări transcendente – legionarismul nefiind altceva decât o „contra-revoluție metapolitică” îndreptată împotriva transcendentelor revoluții liberală și comunistă⁹.

Cu dogma sa intolerantă, cu apostolii și martirii săi, cu riturile sale sacre, oferind explicații totale aderenților, de la care pretinde o dedicare pe măsură și afirmarea permanentă a entuziasmului, pedepsind pe eretici, trădători și necredincioși, Legiunea nu diferă prea mult de celelalte mișcări fasciste europene. Este un Arhanghel al acestei Lumi, ce promite resurecția națiunii și un Om nou, regenerat, credincios cauzei, gata să lupte și să se sacrifice pentru o Nouă Românie, ce va renaște odată cu iminenta sa Victorie¹⁰. Mistică și irațională, mai puțin matură din punct

¹ Pentru Italia v. Emilio GENTILE, „Fascism as Political Religion”, *Journal of Contemporary History*, vol. 25, no. 2-3, 1990, pp. 229-250.

² IDEM, *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*, cit.

³ V., Ion BANEA, *Căpitanul*, Editura „Totul pentru țară”, Sibiu, 1936, p. 113.

⁴ V., Benito MUSSOLINI, „The Ideology of the Twentieth Century”, în *Fascism: Doctrine and Institutions*, Ardita, Roma, 1935, pp. 7-22.

⁵ Georges SOREL, *Reflections on Violence*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

⁶ V., Emilio GENTILE, *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*, cit., p. 19.

⁷ Eugen WEBER, „Romania”, în IDEM, *Varieties of Fascism. Doctrines of Revolutions in 20th Century*, Van Nostrand, New York, 1964, p. 126.

⁸ Stanley G. PAYNE, „A Retrodictive Theory of Fascism”, în IDEM, *A History of Fascism, 1914-1945*, UCL, London, 1996, pp. 489-490.

⁹ Ernst NOLTE, *Three Faces of Fascism...cit.*, pp. 429-434, 450-454.

¹⁰ V., George L. MOSSE, „Fascism and the French Revolution”, în IDEM, *The Fascist Revolution*, cit., pp. 16-20.

de vedere politic, Legiunea „Arhanghelul Mihail” nu este altceva decât o mișcare politică de protest și integrare a maselor condusă de o elită mesianic-ultranaționalistă și nicidecum o sectă religioasă ce își propune să aducă la putere o teocrație¹. În fond, Codreanu nu este decât un charismatic lider fascist ce „evangelizează” masele în manieră mussoliniană, predicând venirea Omului nou și o nouă societate și, precum Hitler, un „cruciat”, luptând împotriva materialismului, a capitalismului, liberalismului, democrației și bolșevismului și nu în ultimul rând a evreilor ca „agenți” ai tuturor acestora².

Formă de divinizare a Românilor, ce își propune Salvarea Națiunii în Veac (Istorie), ridicarea României din mizerie spre glorie și mântuirea sufletului românesc căzut în pierzania lumii moderne, eshatologic și milenarist în viziuni, strident-liturgic în retorică, legionarismul are la bază ideea creării unei frății mistice și transcendente de indivizi capabili să transpună în realitate comandamentele politice naționale, poruncile vremii, date uitării de politicienii din vechea generație³. Reconcilierea României cu Dumnezeu nu îi face pe legionari indiferenți față de puterea politică, pe care vor să o cucerească pe cale revoluționară – Vasile Marin și Mihail Polihroniade, figuri proeminente ale Gărzii de Fier vorbind constant despre revoluția lor națională și politică, „noua revoluție a dreptei”, antidemocratică și antiliberală, marele eveniment al generației lor, ce urma să aducă dreptate socială și demnitate națiunii proletare, să purifice viața națională de influențele nefaste ale modelului occidental și în final să permită crearea unei „Românii a Românilor”⁴. Noul stat etnocratic, singurul capabil să elimine ateismul și pozitivismul adus de Revoluția Franceză și cea pașoptistă⁵ și să-i protejeze pe români în fața spiritului distructiv, secular, mundan, al religiei politice antireligioase reprezentate de comunism⁶ era în viziunea lor soluția ultimă la toate, absolut toate problemele cu care se confrunta societatea românească.

Transformată încet, dar sigur din grup de presiune în mișcare de masă, exploatarea incapacității celorlalte partide de a-și adapta strategia politică la noile condiții create după 1918, exploatarea imaginii unui stat slab și incompetent și pericolul politicianist, Garda de Fier reușește să se impună în imaginile unora dintre români ca singura forță politică și morală capabilă să mobilizeze națiunea în lupta împotriva dușmanilor din interior. Ultranaționalistă, fanatic antisemită și anticomunistă, Legiunea seduce nu doar prin negațiile sale și stilul politic promovată⁷, ci și prin promisiunea schimbării și ideea unui viitor luminos, a unui „loc mai bun sub soare pentru România”⁸. Originalitatea ideii mistice a renașterii și regenerării naționale, posibilă în urma revoluției de jos în sus făcută de Omul nou legionar⁹

¹ Zigu ORNEA, *The Romanian Extreme Right. The Nineteen Thirties*, East European Monographs, Boulder 1999, pp. 126-133. V. și Nichifor CRAINIC, „Spre stânga sau spre dreapta?”, *Axa*, nr. 1, 20 octombrie 1932.

² Michael BURLEIGH, „National-Socialism...cit.”, pp. 8-9.

³ Vasile MARIN, „Crez de generație: ideologia faptei”, *Axa*, 22 ianuarie 1933.

⁴ IDEM, „Extremismul de dreapta”, *Axa*, 28 octombrie 1933. V. și Mihail POLIHRONIAD, „Proletariatul intelectual și revoluția națională”, *Lumea Nouă*, V, nr. 2, 1936.

⁵ Nichifor CRAINIC, „Omăgiu unui adversar: d. C. Rădulescu Motru”, *Calendarul*, I, nr. 212, 7 noiembrie 1932.

⁶ Ioan Victor VOJEN, „Problema comunistă în Vechiul Regat”, *Axa*, 22 decembrie 1932.

⁷ Nicholas NAGY-TALAVERA, *The Green Shirts...cit.*, p. 483.

⁸ Francisco VEIGA, *Istoria Gărzii de Fier...cit.*, pp. 152, 156-158.

⁹ Irina LIVEZEANU, *Cultural Politics...cit.*, pp. 336-337.

este cea care-i asigură succesul și în același timp face imposibilă catalogarea ideologiei legionare drept *rag-bag of ill-sorted ideas*¹.

Deși nu au operat niciodată o distincție clară între politică și religie², pentru că aceasta le-a permis să scoată în evidență unicitatea și mai ales originalitatea mișcării lor³, liderii mișcării nu au fost încântați nici de articolele unor intelectuali care portretizau Legiunea doar ca pe o mișcare religioasă, spirituală, al cărei singur fundament este ortodoxia⁴. Au agreat mai curând pe cei care au pus pe același plan învierea și purificarea morală a națiunii, victoria predestinată și credința legionară și au văzut în dragostea lor față de națiune o formă concretă de iubire a lui Dumnezeu. Aceasta pentru că noua generație, „tânăra, zbuciumată și răstignită”, nu în ultimul rând „de războinici, de luptători ai națiunii ce trăiesc periculos și cred în destinul mesianic al poporului”, se teme ca nu cumva românii să nu înțeleagă faptul că misiunea lor sacră constă în Salvarea națiunii române și în construirea noului Ierusalim în România⁵. Codreanu se vrea și el un profet al națiunii și nu al lui Dumnezeu, chiar și după moarte spiritul său aducând aminte legionarilor de datoria lor sacră față de Patrie⁶. „Sacrificiul pentru mântuirea națiunii”, „învierea christică a dreptății neamului” și nenumărate alte formule legionare pot crea confuzii și face dificilă înțelegerea unei mișcări care tinde către linia lui Dumnezeu dar care se vede obligată să se conformeze liniei istorice, pe care se înscrie „revoluția întemeietoare de nou stat românesc”⁷.

Se prea poate ca mulți dintre contemporani să fi citit, interpretat și tradus greșit „ecumenismul național”, „românismul”, „naționalismul creștin”, „misticismul”, „mântuirea” promisă de legionari. Mihail Manoilescu, Nichifor Crainic și Mircea Eliade se numără printre victimele puterii de seducție a fascismului românesc. Ultimul respinge ideea de fascism și vorbește despre legionarism ca despre o religie civilă și o mișcare spiritual creștină al cărei scop final îl reprezintă purificarea și regenerarea morală⁸. Lectura sa, „mioapă”⁹, nu intră însă în contradicție cu propaganda legionară și nici nu aduce vreun prejudiciu mișcării; din contră. Mai mult decât atât, timpul petrecut în intimitatea legionară îl face pe Eliade să înțeleagă esența mișcării, să-i rafineze discursul și să-i psalmodieze crezurile. Românismul legionar devine formă superioară și autentică de naționalism, țelul suprem al Legiunii este realizarea unui stat organic, unitar, etnic și echitabil, revoluția tinerei generații, a aristocrației legionare nu are alt scop decât mântuirea neamului prin salvarea de străini și din mizerie¹⁰.

¹ *Ibidem*, pp. 292-293.

² C.Z. CODREANU, *Cărticica șefului de cuib*, Editura „Totul pentru țară”, Sibiu, 1937, pp. 34-35, 41, 65. V. și Mihail POLIHRONIADE, „Legiunea și biserica creștină”, *Buna Vestire*, I, nr. 155, 2 septembrie 1937.

³ Victor P. GĂRNICEANU, *Din lumea Legionară*, Editura Mișcării Legionare, București, 1940, p. 20.

⁴ Ernest BERNEA, *Gânduri pentru Țară Nouă*, „Bucovina”, I.E. Toroțiu, București, 1937, p. 19.

⁵ Dragoș ZAMFIRESCU, *Legiunea Arhanghelului Mihail...cit.*, pp. 62, 79, 81-82.

⁶ Radu IOANID, *The Sword of the Archangel...cit.*, p. 148.

⁷ V., Nae IONESCU, *Fenomenul legionar*, Antet XX Press, București, 1993, pp. 12, 14, 54-55.

⁸ Zigu ORNEA, *Anii treizeci...cit.*, pp. 168-173, 176, 178-179, 202-208.

⁹ V., Sorin ALEXANDRESCU, *Paradoxul Român*, Editura Univers, București, 1995, pp. 226-236.

¹⁰ Mircea ELIADE, „Compromiterea românismului”, *Vremea*, 329, 11 martie 1934; IDEM, „O revoluție creștină”, *Buna Vestire*, I, nr. 100, 24 iunie 1937; IDEM, „De ce cred în biruința Mișcării Legionare”, *Buna Vestire*, an I, nr. 241, 14 decembrie 1937.

Dintre susținătorii și admiratori Legiunii, notă discordantă face în epocă doar Emil Cioran, care vorbește cu predilecție despre natura revoluționară a Gărzii de Fier, filosofia vitalistă a lui Codreanu, calea fascistă urmată de cămășile verzi și misiunea Legiunii ca mișcare politică militantă, ultranaționalistă. Modernist, chiar futurist în discurs, de un vitalism și fanatism distinct prin nuanțe de restul beției de cuvinte legionare, dușman de moarte al democrației românești și al ordinii aduse de Revoluția Franceză, Cioran este în flagrantă contradicție cu linia legionară atunci când afirmă în *Schimbarea la față a României* că tradiția bizantină și ortodoxismul sunt un blestem pentru poporul român, că un singur strigăt al Revoluției Franceze valorează mai mult decât tot trecutul spiritual al Bizanțului și că românii trebuie să își caute modele printre marile națiuni, nu în „sfinții idioți” ai creștinismului¹. Cu toate acestea, el nu-și atrage oprobriul lui Codreanu, care apreciază fanatismul autorului și restul ideilor expuse în lucrare. Poate că nu există dovadă mai bună a faptului că Legiunea nu este o mișcare fundamentalistă și religioasă, ci una politică, modernă, care, în încercarea de a atrage de partea sa cât mai mulți susținători, face uneori rabat de la intransigență și merge pe principiul *as good as it gets*.

O trecere rapidă în revistă a câtorva texte fundamentale ale legionarismului și evidențierea unor aspecte (și nuanțe) adesea ignorate ar putea fi edificatoare pentru analizarea fascismului românesc din perspectiva religiei politice. Mă refer în primul rând la *Pentru legionari* a lui Corneliu Zelea Codreanu din 1936 și la *Cărțica șefului de cuib*.

O istorie oficială a mișcării, dedicată de Codreanu „marii familii legionare”, fie ei țărani, muncitori, intelectuali, scrisă „din fuga condeiului” și „în mijlocul luptei permanente (dar) sortită victoriei... grație ...jertfei permanente a nemuritorilor soldați ai unor alte orizonturi românești”, *Pentru legionari* oferă un autopotret al liderului mișcării, tânăr marcat de educația de acasă, de naționalismul și autoritarismul tatălui și de feroarea religioasă a mamei, de lecturile timpurii din *Semănătorul* și din *Neamul românesc*, de naționalismul și antisemitismul lui Nicolae Iorga și A.C. Cuza – ultimul aprofundat în facultate, unde Codreanu învață „problema jidănească” în lumina științei, pentru ca în final să-i opună „lupta dreaptă românească”. La acestea, Codreanu mai adaugă idealul „România românilor” și educația sa militară, ambele dobândite „în preajma marelui Mihai Viteazul și sub ochiul cercetător al naționalistului Nicolae Filipescu” la școala militară de la Dealu. Moștenirea acestei perioade se va regăsi ulterior în spiritul simplificator (primatul faptei asupra vorbelor, tranșeea împotriva salonului etc.) și în obsesia față de ideea de ordine, disciplină și ierarhie a lui Codreanu, personaj marcat de ideea de război, frustrat de neparticiparea la luptele din 1916-1919 și hotărât a-și purta propriul război, în tranșeele din politica românească de după 1918.

Toată această veritabilă *saga* a legionarismului lasă cititorului (celui legionar în primul rând) a înțelege, prin intermediul unor episoade romantice precum cel al grupului efemer de tineri dispuși să lupte contra amenințării bolșevice, în pădurea Dobrina, contra anarhiei provocate de ideile de peste Prut – cărora le rezistă țăranul și le cad pradă muncitorii, victime ale presei de stânga evreiești – că principiile liderului și ale mișcării, anticomunismul, antisemitismul, lupta contra iudeo-bolșevismului nu sunt de împrumut², avându-și rădăcinile în experiența personală a lui

¹ Emil CIORAN, *Schimbarea la față a României*, Editura Vremea, București, 1936, pp. 18-19 ș.u.

² Corneliu ZELEA CODREANU, „Un cuvânt către muncitorii români care au trecut sub steagul cel roș al dușmanului”, *Conștiința*, 9 februarie 1920.

Codreanu și în naționalismul de dinainte de război al lui Eminescu. Pe acestea, anii de universitate – ai contactului cu focarul de antiromânism propagat de basarabeni și de evrei – nu fac altceva decât să le întărească, transformându-l pe Codreanu într-un naționalist autoritar și conservator, apărător al Armatei, Justiției, Bisericii și al Coroanei, prima lecție de fascism (național-socialism creștin) Codreanu primind-o abia după aderarea sa la „Garda conștiinței naționale”, școală politică (Codreanu nu va vorbi niciodată despre rolul său în cadrul Fasciei Naționale de la Iași¹) unde va realiza importanța rolului jucat de soldatul politic, eficacitatea luptei de stradă, a acțiunii imediate, efectul violenței terapeutice, necesitatea de a structura un nou tip de partid care să-i includă și să-i reprezinte pe români indiferent de pregătire și clasa socială căreia îi aparțin, dacă aceștia aderă la un ideal comun.

Întrunirile, propaganda, acțiunea violentă, determinarea, elitismul antidemocratic, impulsul luptei în absența programului, victoria contra dușmanilor țării în absența ajutorului dat de instituțiile unui stat prea ezitant, antisemitismul și anti-comunismul, credința și loialitatea luptătorilor față de idei precum cea de reînviere și redeșteptare morală, de justiție socială, de luptă contra oligarhiei, de integrare a muncitorilor în stat și națiune („dreptatea ta, în cadrul dreptății neamului ... nu se admite ca pentru dreptatea ta să sfărmi în bucăți – prin lupta de clasă – dreptatea istorică a nației căreia îi aparții”), puterea exemplului și ideea că nici un sacrificiu nu este prea mare atunci când se pune problema salvării nației, constituie în acei ani matricea politico-ideologică inițială din care se va naște fascismul românesc al anilor 1930. Un fascism inspirat – spune Codreanu în 1936 – nu atât din cel italian sau din nazism, văzute mai curând drept confirmare a justetei luptei sale și a victoriei iminente în viitor a legionarismului², cât de scrierile unor înainte-mergători, a unor *thinkers* autohtoni precum Bogdan Petriceicu Hașdeu, Vasile Conta, Mihail Eminescu, Vasile Alecsandri, A.C. Cuza, Nicolae Paulescu, ale căror lecții de educație națională, generația sa, formată din *doers*, urma a le transpune în acțiune:

„N-aș putea să definesc cum am intrat în luptă. Poate natural, pe fondul tinereții, urmând porunca inimii, instinctul de apărare, nu de conservare personală, cu sentimentul că în spatele nostru stă neamul tot ... că neamul luptă și vorbește prin noi, că mulțimea vrăjmașă, oricât de mare, în fața acestei entități istorice, nu-i decât un pumn de fărâmituri omenești pe care le vom împrăștia și le vom învinge”.

Cărticica șefului de cuib oferă o imagine de ansamblu a structurii organizatorice a celei de bază a mișcării și indică valorile fundamentale ce stau la baza educației

¹ Nota poliției Siguranței naționale din 15 martie 1923 privind înființarea, organizarea și activitatea Fasciei Naționale Române, citat în Ioan SCURTU et. al., *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție. 1919-1927*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 1996, p. 321. Nota îl indică pe C. Z. Codreanu ca șef al FNR Iași, episod pe care Codreanu îl trece cu vederea în lucrările sale, poate pentru a nu indica poziția sa de subordonat.

² Raportarea la fascismul european este descrisă de Codreanu drept „legătură de simpatie între toți aceia care, în diferite părți ale pământului, își servesc neamul, după cum există o legătură de simpatie între toți aceia care lucrează la nimicirea neamurilor. Mussolini, viteazul care călca balaurul în picioare, era din lumea noastră, de aceea toate capetele de balaur se năpusteau asupra lui jurându-i moarte. Pentru noi ceilalți, el va fi un luceafăr luminos care ne va da speranțe, ne va fi dovada vie că hidra poate fi învinsă. O dovadă a posibilităților noastre de biruință...”.

Omului nou legionar (disciplina, munca, fapta, onoarea, întrajutorarea etc.), menite a transforma un om obișnuit, materialist și individualist, în erou. Doar o lectură în palimpsest a „cuibului ca biserică”, a „orei închinată patriei, crezului în reînvierea acesteia, în victoria Legiunii și a misiunii sale” indică posibilitatea de a aborda legionarismul ca religie politică și nu ca mișcare religioasă sau fascism religios. Aș mai adăuga aici lungă listă a problemelor pe care adepții acestei religii trebuiau să le discute în cadrul întrunirilor lor, probleme ce indică faptul că avem de-a face cu o organizație politică și nu religioasă: 1) Antisemitismul în cadrul Legiunii și deosebirea dintre legionari și cuziști; 2) Problema minorităților în statul român; 3) Învățămintul în (viitorul) stat legionar; 4) Problema morală în viața publică a României; 5) Educația morală a legionarului (viitoarea elită); 6) Politica agrară și reforma financiară; 7) Problema muncitorească în statul legionar; 8) Capitalul și munca românească; 9) Industria și agricultura; 10) Biserica în statul legionar și rolul preotului; 11) Politica externă a României; 12) Legiunea și marxismul; 13) Armata; 14) Educația fizică, factor principal în educația legionară; 15) Poate exista o artă legionară?; 16) Statul legionar și românii de peste hotare etc. Același lucru pare a fi indicat și de lista temelor de discuție ce urmau a fi abordate în cadrul ședințelor ținute de Frățiile de Cruce, pepiniera Legiunii, ce trădează ca principal obiectiv asumarea de către viitoarele cadre a apartenenței lor și a mișcării românești la familia europeană a fascismului: 1) *Deosebirea* între politica partidelor și politica Legiunii; 2) *Deosebirea* de organizare între sistemul partidelor politice și sistemul Legiunii; 3) De ce Mișcarea Legionară poate salva țara și de ce celelalte mișcări politice nu o pot salva?; 4) De ce cuzismul nu poate învinge?; 5) Afinitatea între fascism și Mișcarea Legionară; 6) *Puncte comune* între hitlerism și Mișcarea Legionară; 7) Cine este Benito Mussolini?; 8) Cine este Adolf Hitler?; 9) Cine a fost Lenin?; 10) Fascismul înainte și după 1922; 11) Ce este Balilla? Organizarea ei; 12) Franța naționalistă și Franța socialistă etc.

Temele enumerate mai sus nu indică, așa cum se susține adesea, indiferența față de politică a legionarilor, ci chiar scopul lor politic, crearea unei Româniile legionare, condusă după voința lor și în noul spirit (duh) al epocii, cât și negațiile (antipoliticianism, anticomunism, antisemitism, antiliberalism) ce stau la baza ideologiei legionare, manifestare a unui ultranaționalism palingenetic revoluționar:

„Credem în Dumnezeu și în izbânda Legiunii, credem într-o Românie nouă pe care vrem s-o cucerim pe calea Bisericii lui Hristos și a naționalismului integral activând în cadrul legilor țării. Dacă pentru politician politica înseamnă o afacere, pentru legionar politica înseamnă religie”.

Legiunea este prin urmare o mișcare naționalistă – Codreanu, la fel ca și alți fasciști, va ține foarte mult la ideea de mișcare politică, fiind aproape dezinteresat de ideea de partid, program politic, statut, ceea ce explică de altfel faptul că nu-și înregistrează la tribunal mișcarea în momentul înființării acesteia –, un experiment politic și un fenomen *sui-generis*, o religie politică generată de „un elan de ecumenism național”¹, idealistă, tinerească, voluntară(istă), organizată pe principiul ierarhiei și al liderului, în care pot intra elemente de bună-credință, indiferent de vârstă (ca și Mussolini, Codreanu crede în ideea de tinerețe sufletească, nu neapărat legată de cea biologică, a individului), hotărâți și dedicați cauzei. Revoluție a regenerării

¹ Corneliu ZELEA CODREANU, *Pentru legionari*, Editura „Totul pentru țară”, Sibiu, 1936, p. 310.

neamului pentru Cioran¹, pedagogie a luptei cinstite, ce avea să inducă tineretului din România conștiința unei misiuni istorice, pentru Eliade², legionarismul capătă în textele celorlalți legionari și simpatizanți ai mișcării noi valențe și dimensiuni. Manifestare a conflictului generațional, conflict datorat faptului că „ochii generației de la 1890 văd diferit de cei ai generației lui 1930”³, a revoltei tinerilor împotriva generației de dinainte de război:

„Ne tutează și ne boscorodește o generație în care nimeni n-a gândit cu adevărat. În capul lor domnește un gol etern și iritant, mascat de o vitrină de împrumut și împrumuit de colbul vechimii, al neaerisirii din casele părăsite... [de] extazul porcin al bătrânilor din politica românească, al generației crescute în valorile iluminismului francez, generație care nu a învățat nimic din război și care a transformat austeritatea victoriei în chef”⁴,

a „generației osificate”, care importase totul din Occident și nu crease nimic, spre deosebire de generația de după război, legionarismul este manifestarea politică românească a unei generații care vrea schimbarea cu orice preț, ruperea oricărui punct de legătură cu trecutul modern, a unui curent de opinie confiscat și explodat cu succes de Codreanu:

„O Românie nouă nu poate ieși din calculele politicianilor, după cum România Mare n-a ieșit din calculele politicianilor, ci de pe câmpiile de la Mărășești și din fundul văilor bătute de grindina de oțel. O Românie Nouă nu poate ieși decât din luptă. Din *jertfa fiilor săi*”⁵.

Prefigurată de textele unora dintre membrii generației de la 1914 din România, de un Nae Ionescu, Nichifor Crainic sau Pamfil Șeicaru, tema conflictului dintre generații și cea a unei generații postbelice capabile să ridice România prin naționalismul său constructiv, vor atrage în rândurile mișcării legionare un nesferat de mare număr de adepți, incapabili să vadă în Gardă acea „tovărășie sângeroasă” ce urma „să balcanizeze numele acestei țări”⁶, adepți ce nu vor face altceva decât să radicalizeze permanent această idee, ajungând a se întoarce, precum Ernest Bernea, în numele ei, împotriva celor de la care o împrumutaseră⁷.

Parțial îndreptățită de dezamăgirea produsă de eșecul generației de la 1914 de a opera promisa schimbare, hotărârea generației legionare de a prelua și desăvârși moștenirea soldaților căzuți pe front⁸ prin intermediul unei revoluții spirituale generate de însăși catastrofa războiului⁹ – formă radicală și violentă de generaționism –, va constitui pentru mulți dintre tinerii intelectuali români îndemnul de a îmbrățișa fascismul, noua politică, „singurul destin politic posibil” pentru o țară mică pe

¹ Leon VOLOVICI, *Nationalist Ideology...* cit., p. 111.

² *Ibidem*, p. 109.

³ Nicholas NAGY-TALAVERA, *The Green Shirts...* cit., p. 383.

⁴ Sorin PAVEL, Ion NISTOR, Petre MARCU-BALȘ, „Manifestul «Crinului Alb»”, *Gândirea*, nr. 8-9, 1928.

⁵ Ioan SCURTU et al., *Ideologie și formațiuni de dreapta în România. 1927-1931*, vol. 2, Institutul național pentru studiul totalitarismului, București, 2000, p. 29.

⁶ Nichifor CRAINIC, *Zile albe. Zile negre*, cit., p. 282.

⁷ Ernest BERNEA, *Tineretul și politica*, Editura Rânduiala, București, 1936, p. 8 ș.u.

⁸ *Ibidem*. Bernea spune clar că generația sa vrea să facă ceea ce generația lui 1914 a făcut în Italia și Germania, în timp ce aceeași generație, în România, trădase victoria de pe front sau profitase de ea.

⁹ Vintilă HORIA, „Revoluție spirituală”, *Sfarmă Piatră*, II, nr. 42, 10 septembrie 1936.

care democrația a împins-o spre dezastru și pentru care dictatura reprezintă unica soluție¹. Singur însă, acest conflict generațional nu ar fi reușit să atragă un număr prea mare de adepți în rândurile mișcării. Prin urmare, el nu a făcut altceva decât să întrețină o atmosferă revoluționară și să ofere un prim cap de afiș ideologiei legionare al cărei obiectiv principal era crearea unui Om nou din punct de vedere spiritual. Codreanu insistă de altfel în *Pentru legionari* asupra acestui aspect atunci când se simte nevoit să explice lipsa unui program politic de guvernare al Legiunii, spunând că problema României nu o constituie lipsa unor astfel de programe, ci a oamenilor capabili să le pună în practică, oameni pe care Legiunea urma să-i crească la școala sa politică, în baza unui primat al spiritualului².

Opus tipului de sub-om creat de politicianism și infectat de „iudaismul materialist” ce a deformat „structura morală a rasei daco-romane” și a transformat pe român „într-un deșeu uman și avorton moral”, idealul Omului nou, capabil să regenereze națiunea, să creeze „nu o nouă ci o altă Românie”³ în urma unei revoluții spirituale dar și politice, va atrage de partea Legiunii – „minune dumnezeiască în viața neamului... școala disciplinei morale, a exercițiului voinței închinat binelui absent... a muncii, a jertfei pentru nevoile publice (și a) Căpitanului... mare educator social”⁴ – un număr impresionant de susținători ai ideii de politică nouă, a credinței și jertfei, a luptei pentru o nouă Românie și pentru dezrobirea neamului. Disciplină și educație *versus* imoralitate și corupție la Corneliu Șumuleanu⁵, credință în destinul și mântuirea unui neam în pericol de a „naufragia la periferia istoriei, într-o democrație balcanizată și într-o catastrofă civilă” la Eliade⁶, nouă etică opusă decadentului materialism pentru Bernea⁷, Legiunea și legionarismul capătă în textele apologetilor aura de nouă aristocrație, nouă elită capabilă să schimbe sensul istoriei acestui neam, să-i confere o nouă demnitate și conștiința misiunii istorice⁸, de mișcare politică (revoluționară) a înnoirii, a cărei esență rezidă nu într-un banal program politic, ci în natura interioară, în profilul moral al membrilor săi⁹.

În absența unui program politic coerent, singură, ideea Omului nou nu ar fi reușit nici ea să aducă în rândurile nici unui partid politic un număr atât de mare de membri. Legiunea, ca și PNF și NSDAP, nu sunt însă partide politice clasice, ci mișcări mesianice, „experiențe religioase mai profunde decât catolicismul sau ortodoxismul”¹⁰. „Să vină în aceste rânduri cel ce crede nelimitat. Să rămână în afară cel ce are îndoieli”, spunea Codreanu la înființarea Legiunii în 1927, subliniind astfel faptul că, pentru Legiune, credința membrilor săi este mai importantă decât programul. Nu o religie, ci o religie politică seculară, deloc dezinteresată de putere („Să mergem să cucerim România. Plecați în sate și strigați: s-a făcut o nouă organizație politică, înscrieți-vă cu toții într-însa”)¹¹, cu un mesaj cvasi-religios:

¹ Emil CIORAN, „Conștiința politică a studențimii”, *Vremea*, IX, nr. 463, 15 noiembrie 1936.

² Corneliu ZELEA CODREANU, *Pentru legionari*, cit., p. 281.

³ Radu IOANID *The Sword of the Archangel...* cit., pp. 75-76.

⁴ Ioan GĂVĂNESCU, „De ce cred în biruința Mișcării Legionare”, *Buna Vestire*, I, nr. 241, 14 decembrie 1937.

⁵ Corneliu ȘUMULEANU, „De ce cred în biruința Mișcării Legionare”, *ibidem*.

⁶ Mircea ELIADE, „De ce cred în biruința Mișcării Legionare”, *ibidem*.

⁷ Ernest BERNEA, „Etica nouă și progresul”, *Cuvântul*, XV, nr. 3121, 22 ianuarie 1938.

⁸ Mircea ELIADE, „Noua aristocrație legionară”, *Vremea*, XI, nr. 522, 23 ianuarie 1938.

⁹ Constantin NOICA, „Între parazitul dinafară și parazitul dinăuntru”, cit.

¹⁰ Emil CIORAN, „Impresii din Munchen”, *Vremea*, VII, nr. 346, 15 iulie 1934.

¹¹ Ioan SCURTU et. al., *Ideologie și formațiuni de dreapta în România. 1927-1931*, vol. 2., cit., pp. 17-19.

„Să ne unim cu toții, bărbați și femei, să ne croim nouă și neamului nostru altă soartă. Se apropie ceasul de înviere și mântuire românească. Cel ce va crede, cel ce va lupta și va suferi, va fi răsplătit și binecuvântat de neamul acesta. Vremuri noi bat la porțile noastre! O lume cu sufletul sterp și uscat moare și o alta se naște: a acelora cu sufletul plin de credință. În lumea aceasta nouă, fiecare își va avea locul său, nu după școală, nu după inteligență, nu după știință, ci în primul rând după credința sa și după caracterul său”¹,

al cărei *Credo* rezidă în formule de tipul: „Aștept învierea patriei mele și nimicirea cetelor de vânzători”, „Nu alunga eroul din tine” și „Cine știe să moară nu va fi rob niciodată”, această religie nu poate fi înțeleasă în termenii rațiunii, ci în cei ai emoțiilor.

„Nu ne-am legat împreună cei ce cugetam la fel, ci acei ce simțeam la fel. Nu cei ce aveam același fel de a gândi, ci acei ce aveam aceeași construcție sufletească. Era un semnal că statuia unei alte zeități, Rațiunea, va fi sfărâmată”².

Ideea va fi subliniată pe rând de Codreanu, de Ion Moța, care vorbește despre Legiune nu în termenii politicului, ci ai religiei, ai credinței („Noi nu facem și nu am făcut o singură zi din viața noastră politică... Noi avem o religie, noi suntem robii unei credințe. În focul ei ne consumăm”), de Nae Ionescu, care vede în Legiune un ordin călugăresc, elita a cărei relație cu masele se bazează pe credință, nu pe încredere, și de către mulți alții³.

Mircea Eliade se va încăpățâna să vadă în legionarism o revoluție creștină, spirituală a generației sale, a cărei misiune era schimbarea sufletească a României, mântuirea neamului prin răsturnarea vechilor valori de către Omul nou, considerând că epoca revoluțiilor politice a luat sfârșit la 1918⁴. Spre deosebire de Mihail Polihroniade sau Emil Cioran, el nu va înțelege niciodată că mistica națională și Omul nou legionar, antimaterialist, „al virtuților cardinale, un erou, un preot, un virtuos cavaler”, despre care vorbeau Codreanu, Marin și mulți alții⁵ nu elimină din calcul realitatea politică reprezentată de mișcarea legionară, ordin luptător împotriva politicianismului, a evreilor, a comunismului⁶. Obsedat de specificul românesc al mișcării, se prea poate ca Eliade să nu fi citit niciodată legionarismul în cheia fascismului (european) și a influenței acestuia asupra fenomenului românesc. Altfel, ar fi realizat, poate, precum Manoilescu, că fascismul se vroia și se prezenta la rândul său ca „nouă renaștere a omenirii”, că „minune italiană”, „renaștere europeană” și „revoluție mondială a noului spirit”, regeneratoare prin noutatea metodelor și a instituțiilor sale, ce ofereau lumii un nou model și idei universale menite a lua locul celor ale Revoluției Franceze, acesta își propunea la rândul său „transformarea națiunii în comunitate sufletească permanentă și personalitate colectivă”, „colectivizarea spirituală și mobilizarea permanentă” prin intermediul partidului unic, „ordin de cavaleri dezinteresați, în contact direct cu masele”, clasă stăpânitoare, dar nu și exploatare⁷.

¹ *Ibidem*, p. 24.

² *Ibidem*, p. 43.

³ Radu IOANID, *The Sword of the Archangel...cit.*, pp. 77, 144.

⁴ Mircea ELIADE, „O revoluție creștină”, cit..

⁵ Nicholas NAGY-TALAVERA, *The Green Shirts...cit.*, p. 345.

⁶ Mihail POLIHRONIAD, „Legiunea în viața României”, *Buna Vestire*, I, nr. 100, 27 iunie 1937.

⁷ Mihail MANOILESCU, „Noua renaștere a omenirii prin Roma”, *Buna Vestire*, I, nr. 204, 31 octombrie 1937.

Fără să fi fost vreodată simple copii la indigo ale fascismului italian sau ale nazismului, manifestările românești ale extremismului de dreapta și chiar cele ale dreptei radicale și autoritare au fost ceea ce istoricul polonez Jerszy Borejsza numea *fascism watchers*¹. Unii, precum A.C. Cuza, se mulțumesc a vedea în victoria nazismului, pe care îl reduc la dimensiunea antisemitismului, o „biriuință morală a naziștilor români”². Alții, refuzând să vadă în fascism (sau nazism) revoluții politice inimitabile, explicabile doar în context național³, ajung să-și definească propriile mișcări ca fiind sincrone cu mișcarea politică europeană, compatibile ideologic cu viziunea grandioasă asupra viitorului reprezentată de fascism. Astfel încât Polihroniade definește Garda de Fier drept prima organizație românească reacționară în tendințe, program și practică politică, pandant românesc al fascismului și nazismului, capabil, ca și acestea, să canalizeze nemulțumirile maselor, să elimine haosul și să construiască un nou stat românesc, purificat de lichelism și politicianism, prin spiritul, voința, tinerețea și organizarea paramilitară a Legiunii, speranța, certitudinea victoriei în viitor a oamenilor prin oameni⁴.

Nouă concepție de guvernare, dictatură a forței organizate (nu tiranie urâtă de mase, de tipul celei sovietice), a disciplinei și organizării militare sub comandă unică, antidemocratic în măsura în care își propune instaurarea ordinii naturale în materie de guvernământ prin intermediul partidului unic suprapus națiunii, de concepție totalitară, fascismul este pentru Crainic manifestarea eroismului civic al tinerei generații, opus egoismului individualist al liberalismului⁵. Original, organic, totalitar și sintetic, infirmare a tuturor ideologiilor și științelor sociale ale secolului al XIX-lea ce au adus nenorocirea lumii moderne⁶, fascismul european atrage „simpatia tineretului naționalist” prin negațiile sale (anticomunism, antisemitism, antiliberalism, anticonservatorism), prin exemplul luptei victorioase contra plutocrațiilor occidentale și prin rolul său de garant al „noii independențe”⁷.

Codreanu admite în *Pentru legionari* faptul că a privit cu admirație spre Hitler și Mussolini, fiind inspirat de ideile, politicile și victoria acestora, confirmări ale propriilor idei și inițiative⁸. Vasile Marin îi mulțumește lui Charles Maurras pentru „ideile Dumneavoastră, doctrinele Dumneavoastră (care) [se referă la antisemitismul promovat de *Action Française* –n.n.] ne-au ajutat extrem de mult în găsirea propriului nostru drum”⁹. Moța reproșează în 1934, în timpul congresului de la Montreau, absența antisemitismului din programul fascismului italian și al celui internațional, pe care Mussolini îl promova în acei ani¹⁰. Cioran își exprima admirația față de cultul puterii, etica și fecunda barbarie creatoare a nazismului¹¹. Spengler,

¹ Jerzy W. BOREJSZA, „East European Perceptions of Italian Fascism”, în Ugelvik LARSEN, Bernt MYKLEBUST, Jan PETER (eds.), *Who Were the Fascists? ...cit.*, pp. 2-3.

² A.C. CUZA, „Izbânda «Cuziștilor» în Germania”, *Apărarea națională*, VIII, nr. 19, 21 septembrie 1930.

³ Mihail MANOILESCU, „Corporatism românesc”, *Lumea Nouă*, I, nr. 3, 7 iunie 1932.

⁴ Mihail POLIHRONIAD, „Rostul Gărzii de Fier”, *Calendarul*, I, nr. 100, 18 iulie 1932.

⁵ Nichifor CRAINIC, „Democrație și dictatură”, *Calendarul*, II, nr. 489, 4 octombrie 1933.

⁶ IDEM, „Fascismul împotriva fatalismului”, *Calendarul*, II, nr. 486, 11 octombrie 1933.

⁷ Ernest BERNEA, „«Hitlerismul» nostru”, *Rânduiala*, I, nr. 4, 1935, pp. 480-482.

⁸ Corneliu ZELEA CODREANU, *Pentru legionari*, cit., p. 60.

⁹ Vasile MARIN, *Crez de generație*, Tipografia „Bucovina I.E. Torouțiu”, București, 1937, p. 94.

¹⁰ Leon VOLOVICI, *Nationalist Ideology...cit.*, pp. 87-88. Codreanu își explică această absență, dar insistă asupra faptului că fascismul românesc trebuie să includă antisemitismul, lupta contra celui mai mare pericol pentru aspirațiile și viitorul românilor.

¹¹ *Ibidem*, p. 98.

Nietzsche, Pareto, Maurras, Mussolini, Hitler, Rosenberg și mulți alții se numără printre sursele intelectuale de căpătâi ale multora dintre ideologii și esteții legionarismului¹, puțini fiind cei care simt nevoia să se raporteze la surse legitime autohtone, la Mihai Eminescu, Aurel C. Popovici, A.C. Cuza, Nicolae Iorga sau Vasile Pârvan, și aceasta mai curând din teama de a nu fi priviți ca simpli imitatori ai unor modele externe, ceea ce ar fi intrat în contradicție cu ultranaționalismul lor. Sensibili doar la ideea compromiterii românismului lor prin asocierea cu fascismul și nazismul, cu antisemitismul, rasismul și huliganismul, o parte dintre aceștia insistă eventual asupra necesității de a distinge între naționalismul creator al mișcării legionare și restul fascismelor².

„Chemare către purtătorii duhului nou al vremii”, „nou steag al unității de comandament”, al unor „noi principii de viață politică morală”, având drept țel reînvierea României în interior și dobândirea respectului internațional pentru noua Românie, legionarismul se definește de la bun început prin virulența antipoliticianismului, antisemitismului, anticomunismului și antiliberalismului său. Nu toate aceste negații, valorificate în mod diferit și adesea în funcție de context de către ideologii Legiunii atrag concomitent pe membrii și simpatizanții Gărzii de Fier. Astfel încât stabilirea unei ierarhii a acestor negații pare a fi o sarcină imposibil de îndeplinit, cercetătorul trebuind să se mulțumească a constata faptul că, luate împreună cât și separat, negațiile fascismului reprezintă un cod cultural la care textele legionarilor și ale simpatizanților lor se raportează constant.

Antisemitismul, transformat de obsesia monomaniacală a lui Codreanu față de „problema evreiască” în cheie de boltă a legionarismului, reprezintă pentru Cioran, Polihroniade și Noica doar un aspect ce trebuie subordonat (ultra)naționalismului mișcării și nicidecum cauza principală, sursa de legitimitate, viziunea și motorul revoluției legionare. În schimb, ura lui Codreanu față de sistemul democratic, oarecum subordonată antisemitismului său, căci „democrația transformă milioane de jidani în cetățeni români”³ este pentru Traian Brăileanu „temei de politică legionară”, al cărei scop trebuie să fie îndepărtarea clasei politice incapabile, lichidarea statului democratic, demagogic⁴, idee pe care Eliade o exprimă prin formula „piloților orbi”, a imoralei clase politice românești de după 1918, responsabilă de „crime contra siguranței statului și a ființei naționale” și pentru cele „două decenii pierdute... de surpare lentă a statului modern... incapacitate politică și dispariția instinctului statal”⁵. Exemplele ar putea continua și în cazul celorlalte negații ale legionarismului, tipic fasciste, indicând eventual temele favorite ale unora dintre autori și dinamica acestor teme în timp. Teme la care, pe fondul maturizării legionarismului, un al doilea val de ideologi și intelectuali simpatizanți ai Gărzii vin să adauge și uneori să justifice un lugubru și premodern cult al morții, cu trimitere la ideea creștină a reînvierii, la Miorița și Meșterul Manole, dar și la seninătatea dacică față de moarte⁶ și rasismul, descoperit cu ajutorul nazismului, „ignorant de politica de stat a românilor” în ciuda moștenirii lăsate de un Mihai Eminescu și Aurel C. Popovici⁷.

¹ Radu IOANID, *The Sword of the Archangel...* cit., pp. 40-51.

² Leon VOLOVICI, *Nationalist Ideology...* cit., pp. 102, 107-108.

³ Corneliu ZELEA CODREANU, *Pentru legionari*, cit., p. 386.

⁴ Traian BRĂILEANU, „Tehnica politicii legionare”, *Însemnări sociologice*, III, nr. 4, iulie 1937.

⁵ Mircea ELIADE, „Piloții orbi”, *Vremea*, X, nr. 505, 19 septembrie 1937.

⁶ Dan BOTTA, „Pentru cultul morții”, cit.

⁷ Nicolae ROȘU, „Hărțile rasei românești”, *Revista Fundațiilor Regale*, VII, nr. 10, 1 octombrie 1940.

În rest, tematica abordată de textele legionare nu se schimbă substanțial nici măcar după ce Garda ajunge la putere, doar discursul căpătând pe alocuri mai multă precizie. Aventura legionară este una pe măsura celei spaniole, estompată doar de prea agitatul context internațional¹. Mișcarea spirituală a Legiunii, „bisericească, una luptătoare, dinlăuntrul istoriei nu de dincolo de ea” nu mai este definită în termenii reacției la și a revoltei contra, ci în cei ai revoluției politice de regenerare², permanentă, a prefacerilor spirituale, economice, sociale și politice, menită a integra România în Noua Europă, oferindu-i o poziție aristocratică între popoarele totalitare³, antiteză a Revoluției Franceze și a celei românești de la 1848⁴.

Marile ceremonii legionare, precum cea de la 8 noiembrie 1940, când Iașiul este proclamat „oraș sfânt legionar” și capitală simbolică a României legionare, „coborârea grației divine asupra românilor și a României” și învierea christică a Legiunii și a Căpitanului (prin Sima) „pentru mântuirea păcătoasei României” nu dispar din liturghia politică legionară nici după ajungerea acesteia la putere. Încărcată de imagini religioase și un limbaj aproape biblic, aceasta nu lasă însă deloc să se înțeleagă intenția Gărzii de Fier de a se limita la reîntronarea valorilor religioase ale ortodoxiei în societatea românească⁵.

Împletind elemente religioase și seculare, Legiunea nu face altceva decât să se plaseze în linia unei tradiții deja existente, cea a mesagerului divin care conduce poporul la revoltă și îi indică atât momentul în care trebuie să se revolte, cât și dușmanul. Exploatarea anumitor sensibilități religioase și credințe populare, chiar dacă nu reprezintă o formă cinică de manipulare – un Moța fiind convins de faptul că intervenția Legiunii în viața României este una divină, motivată de apărarea umanității prin lupta împotriva lui Satan⁶ – are totuși în vedere atingerea unor obiective politice clare. Adaptată situației istorice unice din România, aflată în căutarea unui nou Dumnezeu și a unei noi religii, Legiunea nu-și caută refugiul în textele sacre ale creștinismului, ci își forjează propria ideologie, eclectică și doctrină a luptei. Mistică, dar și formă de protest și integrare, mișcarea legionară rămâne, prin compoziția ei socială, prin implicarea în politică, prin ideologie o mișcare politică seculară care își sacralizează politica, luptă contra dușmanilor țării, ai Bisericii, ai națiunii și pentru a scoate România din criza morală în care o aruncase decadența lumii moderne.

¹ *Ibidem*.

² Constantin NOICA, „Limpeziri pentru o Românie Legionară”, *Buna Vestire*, IV, nr. 29, 11 octombrie 1940.

³ Petre ȚUȚEA, „Negociatorul legionar”, *Cuvântul*, XVII, nr. 17, 30 octombrie 1940.

⁴ P.P. PANAITESCU, „Revoluție și tradiție în mișcarea legionară”, *Cuvântul*, XVII, nr. 10, 23 octombrie 1940.

⁵ Constantin IORDACHI, *Charisma...cit.*, pp. 132-135.

⁶ Ion I. MOȚA, „Isus apare'n închisori!”, *Pământul Strămoșesc*, II, 15 februarie 1928.